

THOMAS BROWNE OG GABRIEL ACKELEYE
DEN FØRSTE OVERSÆTTELSE AF VULGAR ERRORS

AF

KNUD BOGH

I Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling findes en foliant i to bind, en oversættelse fra engelsk, der vidner om en tidlig engelsk-dansk forbindelse indenfor naturvidenskaben og ligeledes om, hvor hurtigt det kunne lade sig gøre at overføre et værk fra et sprog til et andet. Den engelske originaludgave af dette værk, som almindelig kaldes *Vulgar Errors*, udkom 1646, en foliant på 408 sider, og i 1652 lå den færdige oversættelse på Frederik III's bord. Dens titelblad lyder på dansk: *Pseudodoxia epidemica eller Flitig Randsagning udi mange och atskillige veedtagene vrangne Meninger, der almindeligen holdis for visse och u-tviffelagtige at verre. Skreffuen udi Engelsche Sprog aff Thoma Browne Med: Doct: och efter Hans Kongl: Mayts: naadigste Befahling aff Engelskenn paa Dansche offuersatt aff Gabriell Ackeleye Knudsen. Anno 1652.*

Foroven: Fig. 1. Thomas Browne og hans hustru. Dobbeltportræt tilskrevet Joan Carlile. National Portrait Gallery, London. Originalens størrelse: 18 × 22 cm.

De to ens bind måler 30 cm i højde og 21 cm i bredde og er på ialt 1460 upaginerede sider. De er indbundet i brunt gedeskind med dobbelte rammer af fileter på de fire bindsider. I centrum Frederik III's konge-monogram omgivet af en oval guirlande. Hvert bind har på for-kanten fire blå silkebånd til at holde bogen lukket, og for det ene binds vedkommende er båndene meget velbevarede. De to rygge er noget blegede, men bindsiderne har stadig den dybe lod, som får guldziraterne til at lyse. I biblioteket har de to bind signaturen: Gl.kgl.Saml. 218, folio, og under samme signatur hører 20 læg, der er kladder til oversættelsen. I tekst afviger denne koncept så at sige ikke fra det renskrevne eksemplar, der blev overrakt kongen. Den har formentlig stået urørt på reolen i 300 år, for da den blev åbnet og gennembladet, satte sandkornene fra det tørrede blæk sig på ens fingerspidser, gled med en svag rislen ned ad siderne og lagde sig på bordpladen som glitrende støvkorn.

Da bogen er et vigtigt værk i engelsk åndshistorie, er der god grund til at drage denne oversættelse frem, se på hvem Thomas Browne var og hvad han betød, undersøge hvad vi kan skaffe oplyst om hans oversætter, Gabriel Aceleyle, og endelig spørge om, hvordan denne oversættelse er faldet ud og hvad den eventuelt kan sige om, hvad dansk sprog evnede eller ikke evnede anno 1650. Disse spørgsmål og deres svar kan kaste lys over mennesker og sammenhænge i det 17. århundredes England og Danmark.

Indholdet af de følgende afsnit.

1. Thomas Browne, hans Europarejse og eksperimenterne i Norwich. Forbindelser med Danmark. Hans Vulgar Errors, side 17-22. - 2. Gabriel Aceleyle på Sorø Akademi og i England. Hans optegnelser om at rejse og de engelske kilder dertil, James Howell og Philip Sidney, side 23-31. - 3. Aceleyles disputats om Tacitus. Dens syn på statskunst og kongemagt. Den engelske borgerkrig, side 31-35. - 4. Islandske mellemspill, side 37-39. - 5. Thomas Browne læst i Danmark. Hvorfor valgte man at oversætte Vulgar Errors og ikke Religio Medici? Side 39-43. - 6. Aceleyle som oversætter. Ordforråd: dyr, farver, lyde. Overfor det abstrakte. Latinens magt, side 43-51. - 7. Grævlinge-essay'et. Sammenligning med Peder Syv. Aceleyle og sprogets patrioter, side 51-54. - 8. Sætningsbygning. Parallelisme. Retorik og pondus, side 55-57. - 9. Brownes billedsprog på dansk. Ændringer undervejs, side 57-62. - 10. Forordet til kongen. Aceleyles arbejds eksemplar. Forhold til de samtidige. Resignation, side 62-68. - Noter, side 68-70.

I.

Thomas Browne, hans Europarejse og eksperimenterne i Norwich. Forbindelser med Danmark. Hans Vulgar Errors. Mit liv er et mirakel, der har været 30 år, sagde Thomas Browne, da han ung og glad så tilbage på, hvad tilværelsen allerede havde skænket ham. Han var hjemkommen fra det europæiske kontinent, hvor han havde studeret ved de bedste universiteter og tilegnet sig tidens naturvidenskab, der som aldrig før var rig på nye løsninger og dermed nye spørgsmål. Ligesom den havde han evne til at se det forbavsende i hverdagen, i det der er gemt i en sten, i et strå. Underet i det skabte fik ham til at spørge og spørge, som barnet der oplever tingene første gang: Hvorfor, siger han et sted¹⁾, er negrene sorte, græsset grønt, løg og porrer hvide, når deres blade er dybgrønne og frøene sorte? Mælkebøtens blomster gule, men saften hvid? Hvorfor, hvorfor?

Spørgsmålene myldrede frem i ham som de gjorde det hos hans samtidige, og på mange af dem fik han svar, i vore øjne mere eller mindre rigtige, som han kunne nedfælde i sine værker. Født 1605 studerede han i Oxford, der dengang var stærkere i de klassiske studier end i medicinen og rejste derpå 1632-34 i Europa, var en af de mange som drog fra universitet til universitet. I Montpellier oplevede han syden, som den mødes i Provence, og ved Rabelais' gamle universitet i samme by kunne han følge de præliminære kurser i medicin og arbejde i en rig botanisk have. Det fik han endnu bedre i Padova, der dengang lød under Venezia og nød godt af republikkens positive holdning til videnskab. Her havde Galilei virket, og romerkirkens proces 1632-33 mod hans værk om Jordens stilling i universet kan ikke have hengået uanset ved hans tidligere universitet. Særlig var Padova søgt af danske, som havde deres tilhold hos den danske læge Johannes Rhodius (Johan Rode, 1587-1659). Om Browne har studeret direkte under Rode, vides ikke; den Thomas Browne, der har indført sit navn i Rodes stambog,²⁾ må være en anden. Men vor Thomas Browne havde dog et par af hans værker i sit efterladte bibliotek. I det anatomiske amfiteater var der regelmæssig undervisning i dissektion, det var ikke længere nødvendigt at stjæle lig fra kirkegårdene, og Padova havde sin styrke i anatomi-undervisning. Derpå drog Browne til Holland, hvor han opholdt sig ved universitetet i Leyden, den by hvor Descartes i de år havde sit tilhold. Hans Discours de la méthode stod i Brownes bibliotek, og hvad der er vigtigere, det fremgår af hans store naturhistorie, at han har kendt hans teorier lige så vel som Galileis. Rent fagligt har udbyttet i Leyden været rigt, her var tilløb til klinisk undervisning, der gav de studerende mulighed for at gå til syge-

sengen og selv prøve at stille en diagnose, som professoren derpå kritiserede. Her var også ansatser til studium af den organiske kemi og til at betragte de fysiologiske processer som kemiske.³⁾ Efter en medicinsk eksamen i denne by vendte Browne hjem til England.

Han slog sig ned som praktiserende læge i Norwich, hvor han levede til sin død 1682, stiftede hjem, fik kone og børn. Hvad han havde lært i Galileis Italien og Descartes' Holland uddybede han til stadighed. Han var samler af medailler, sommerfugle, æg, fugle, lava fra Hekla osv. John Evelyn har i sin dagbog fra 1671 skildret sit besøg hos ham: „His whole house and garden being a paradise and cabinet of rarities, and that of the best collection, especially medals, books, plants, and natural things. Amongst other curiosities, Sir Thomas had a collection of the eggs of all the fowls and birds he could procure, that country (especially the promontory of Norfolk) being frequented, as he said, by several kinds which seldom or never go farther into the land, as cranes, storks, eagles, and variety of water-fowl“.⁴⁾ Han havde altid en række forsøg løbende: puttede fræg i glas, satte det i solen og fulgte spændt haletudens udvikling. For at finde ud af forholdet mellem kylling og æg dissekerede han nyfødte kyllinger og fandt, at de var gule i maven. For at prøve muldvarpens legendariske vildskab satte han en i glas med en hugorm og en tudse. Muldvarpen gjorde det af med begge og åd et godt stykke af dem. Derimod lykkedes det ham ikke at få at vide, om hugormens unger sønderriver deres moder, når de fødes, for moderen døde forinden, selvom han havde haft den i glas og fodret den rigeligt med mælk og ost.

Brownes kone må have været elskelig og tolerant, når hun fandt sig i alle mandens forsøg: om påfuglekød kunne rådne, om der var gehalt i den gamle påstand, om at en død isfugls næb viste vindhjørnet, når den hang tilstrækkeligt længe, om en druknet mus steg hurtigere op til vandets overflade end en druknet kat. Det kunne vel også gå an, at der stod kemiske kolber på rulletøjets plads, men det fordrede selvbeherskelse, når doktoren undersøgte magnetisme i ildrager og gryder, glødede magnetsten på komfuret, kogte farver i stegegryder, pulveriserede magnetstenen i morteren og prøvede om kyllingerne kunne overleve at æde en lille rød edderkop. Så var det mere uskyldigt, når han botaniserede, indfangede insekter og faldt i undren over den guddommelige mekanik, der er nedlagt i edderkoppens spind eller i en flues vinge. Også det store søgte han at komme ind på livet med små midler. Ebbe og flod i forhold til Jordens bevægelse studerede han ved at bevæge et glas vand i hånden. Magnetiske nåle hængte han op i snor under loftet eller lagde dem på

korkstykker i en balje vand og så, hvordan hans skibe foer mod hinanden over dens vande.

Browne var ingen enestående type; der var sidestykker til ham i andre lande, ikke mindst i Danmark, den samme boblende iver efter at trænge ind i naturens afkroge og klarlægge dens love. Også Ole Worm var samler, og katalogen over hans „museum“ stod i Brownes bibliotek. Worms arkæologiske undersøgelser omtales i Brownes senere værk *Urn Burial* (1658), som ikke blot er et værk om antikviteter, men bruger de arkæologiske fund som anledning til at digte en symfoni om livets forkrænkelighed. Den islandske præst Theodor Jónsson, der havde kontakt med de lærde i København, sejlede hvert år fra Island til Yarmouth og besøgte den ansete læge, der gav ham gode råd for behandling af spedalskhed på øen og fik svovl og lava fra Hekla til sin samling. I 1650-udgaven af *Pseudodoxia epidemica* støtter han sig på Worms og Thomas Bartholins beviser for, at enhjørningens horn var tanden fra en narhval. Af breve til sønnen, der også var læge, ses at Thomas Bartholins skrifter var Brownes daglige opslagsbøger, og han priser dem højt: I cannot be without his Centuries, nor can you bee well without them.⁵⁾

Thomas Browne var ingen rasende modernist. Den som bestred at der fandtes hekse, fornægtede dermed Gud, sagde han engang. Dette standpunkt fastholdt han, da han i 1664 blev afæsket et responsum i en hekseproces. Heri henviste han til en dansk proces, og ifølge referatet sagde han, at „in Denmark there had been lately a great discovery of witches, who used the very same way of afflicting persons, by conveying pins into them, and crooked, as these pins were, with needles and nails“. Denne episode, som fandt sted i 1662, genfortælles i Johan Brunsmunds tillæg til *Køge Huskors*,⁶⁾ der igen har det fra Th. Bartholin. Denne har således på en vis måde medvirket til, hvad Edmund Gosse i sin bog om Browne kaldte „the most culpable and the most stupid action of his life“, idet han hævdede, at Browne ved sin udtalelse kom til at bære skylden for, at de to anklagede kvinder blev hængt.⁷⁾

I 1646 kom Brownes naturvidenskabelige hovedværk: *Pseudodoxia Epidemica, or Enquiries into Very many received Tenents, and commonly presumed Truths*. Titlens to første ord kan oversættes ved „falske og smitsomme lærdomme“, *Vulgar Errors*, er siden blevet bogens navn i almindelig omtale. Her samler forfatteren resultaterne af sin vidtstrakte læsning og egne eksperimenter. Værket er delt i syv bøger og opbygget på den måde, at man stiger opad skabningens stige gennem mineralriget, planteriget og dyreriget til mennesket, og i de sidste bøger behandles de vrangforestillinger, der er opstået gennem billeder, geografiske og historiske beskri-

velser og endelig i syvende bog dem, der er fremkommet ved en fejlagtig tydning af den hellige skrift. Francis Bacon havde i sin *Advancement of Learning* (1605) været inde på det samme og udkastet en skitse til, hvordan man burde opstille „A Calendar of Vulgar Errors“ og talt om hvordan disse opstår. Browne optager ideen om de falske idoler, bruger også i sit forord udtrykket „Advancement of Learning“. Han opsøger de vrang forestillinger indenfor kosmografi, geologi, geografi, etnografi, botanik, zoologi, anatomi, fysik, meteorologi m.m. og opstiller tre kriterier for om en mening er sand, tre „determinators of truth“. Først skal man undersøge, hvad de gamle forfattere sagde, authority, derpå spørge om sagen er i overensstemmelse med fornuften, reason, og endelig om resultatet er holdbart overfor iagttagelse og forsøg, sense og experiment. Hvordan denne undersøgelse gennemføres er III, 1 (om elefanten) eller III, 9 (om hjorte og deres alder) tydelige eksempler på: autoriteter for og imod, fornuftgrunde og sluttelig iagttagelser og dissektion. Bogens tre hovedord svarer til opstillingen hos Bacon,⁸⁾ der er den filosofiske baggrund for Brownes naturhistorie og har de principper, som han drømte om at leve op til.

Bogen er farverigere end dette skema tyder på, for stoffet strømmer rigt. Nok er der trættende partier med teoretiske diskussioner, som det indledende om menneskets lettroenhed og vankundighed. Den er en følge af syndefaldet, og man får mange velmente ord om, hvad Eva kunne have sagt til slangen, hvis hun havde tænkt sig om, mens tid var. Man mærker, man er i Miltons samtid og lytter til en mand, der ønsker at være stærk i troen og overbevise andre om dens sandheder. Der er mange steder noget ufærdigt over værket, tankerne er ikke udkrystalliseret som i hans mindre værker. Dette er skrevet, siger forfatteren i forordet, i de „snatches of time“, de få mellemrum, hvor dørklokken ikke havde kaldt ham ud i praksis, og et værk af denne art skrives nu engang ikke, mens man står på eet ben, „is not to be performed upon one legge“.

Dets styrke er dets mangfoldighed af oplevede og anskuelige træk vedrørende planter, dyr, mineraler, fabeldyr og folkløse, om koraller, kryстал, rav, bjørne, strudse, elefanter, harer, muldvarpe, tudser, grævlinge, salamandre, påfugle, slanger med hoved i begge ender, enhjørninge, basilisker og de heraldiske dyr, grif og fugl Fønix. Overskrifterne til kapitlerne kan lyde som til en anekdotesamling (se f.eks. fig. 5), men histo-

På modstående side: Fig. 2. Titelblad til førsteudgaven, det eksemplar som Aceleyle oversatte fra. J. Meck er en senere ejer med hvis bogsamling eksemplaret indgik i Universitetsbiblioteket, Lund. $\frac{6}{7}$ størrelse.

Pseudodoxia Epidemica:
O R,
ENQUIRIES
I N T O
Very many received
T E N E N T S,
And commonly presumed *Stark*
TRUTHS.

By **T H O M A S B R O V V N E** Dr. of Physick.

IUL. SCALIG.

*Ex Libris colligere quae prodiderunt Authores longe est
periculosissimum; Rerum ipsarum cognitio vera e rebus ipsis est.*

L O N D O N,

Printed by **T. H.** for *Edward Dod*, and are
to be sold in *Ivie Lane.* 1646.

rien om bjørnen, der skulle slikke sin unge til form, bliver en sindrig redegørelse for fosterets udvikling hos alle væsener, påstanden om at kamæleon lever af luft til en grundig besked om, hvordan dyr ernærer sig, og beretningerne om snegle og muldvarpe munder ud i ræsonnementer om øjne og synsforhold hos alt levende. Talrige folkloristiske træk er på mange punkter analoge med, hvad vi kender fra nordisk folketro. Sigtet er altid at gendrive fejlagtige fortællinger. Forfatteren lader ofte som om han ikke ret ved, hvad han skal tro. For at tilbagevise fejlene er det da nødvendigt først at fremstille dem omhyggeligt, som han til eksempel gør i kapitlet (II, 3) om magnetsten, loadstone, og han fortæller oplagt om Muhammeds grav, der skulle svæve frit i luften holdt oppe af magneter, om lægen der skulle operere en mand, der havde slugt en kniv og derfor gned patienten med magnetisk støv, indtil den slugte kniv lå gunstigt for kirurgen, om de indiske kystbjerge, der trækker nagler ud af skibe, så de flyver som fugle mod kysten, om den utro hustru, der er ude af stand til at blive i sengen hos sin ægtemand, når der er lagt en magnetsten under hendes pude. Browne er bedst tilpas, når han fortæller løs om den fabelverden, han havde sat sig for at tage livet af, og når en god historie er fyret af.

Dette digtersind hindrede ham i at blive en rationel videnskabsmand. Edm. Gosse fandt at han kunne have nået sine videnskabelige resultater meget hurtigere, hvis han ikke havde spekuleret så meget på, om det var muligt at grævlingen kunne have længere ben på den ene side end på den anden. Det, fandt han ud af, stred mod lovene for, hvordan ben flytter sig. Først derefter studerede han en grævling nøje og konstaterede, at benene var nøjagtig lige lange. Hvor havde det været meget lettere straks at indfange en grævling og måle dens ben med en tommestok, udbød Gosse. Meget fornuftigt, men han glemte at vejen dertil var smukkere end et nok så lærerigt „videnskabeligt“ resultat. De som skriver om Thomas Browne spørger tit, om han nu havde ret på det og det punkt. Det havde han sjældent. Når han måles med senere tiders viden, falder han naturligvis igennem, men når han sammenstilles med sine samtidige, som Joan Bennet gør⁹⁾ stråler han som fornyer. Men han var ikke forsker af samme strenge holdning som en William Harvey eller en Niels Stensen. Han var en entusiast, der blev grebet hver gang det skabte udfoldede sig i sin underfuldhed. Han havde en enestående evne til at opleve det store og det små, og den fik ham til at føle tilværelsen som mirakuløs: „We carry with us the wonders we seek without us“, sagde han selv.¹⁰⁾

2.

Gabriel Aceleye på Sorø Akademi og i England. Hans optegnelser om at rejse og de engelske kilder dertil, James Howell og Philip Sidney. Brownes store bog udkom 1646, og det er påfaldende hurtigt, at man allerede fire år efter går igang med at oversætte den til dansk. Det skal nu undersøges, hvem den mand var der påtog sig dette kæmpearbejde og hvilken bane han gennemløb, før han i sine to sidste leveår nåede frem til Brownes værk. Vi ved meget lidt faktisk om Gabriel Aceleye Knudsen, som hans fulde navn lød. Ikke engang hans fødselsår. Han var søn af Knud Gabrielsen Aceleye, der ejede gårdene Hjularöd (Julerød) i Skåne og Krengerup på Fyn, øst for Assens. Han blev indskrevet ved Sorø Akademi i året 1626, hvor han i listen figurerer som Gabriel Canuti.¹¹⁾ Hvor længe han gik på Akademiet, ved man ikke, men man var der gennemgående to-tre år, nogle længere, og oftest i 16-18 års alderen. Hvis han derfor i 1626 har været 16 år gammel, kan han være født omkring 1610. Ved at se på, hvad hensigten var med dette akademi, milieu'et og den omgivende natur kan man få et vist indtryk af, hvilke impulser den unge Gabriel Aceleye har fået i disse modtagelige og formative år.

Sorø ridderlige Akademi blev oprettet 1623 af Christian IV, og dets formål var at uddanne unge adelige til embeder i statens tjeneste. Den gamle opdragelsesmåde, til „gudsfrygt og rytteri“, var nu afløst af fag, der kunne gøre eleverne til verdensmænd og diplomater. Der blev undervist i statsvidenskab, jurisprudence, historie, moderne sprog, ridning og fægtekunst – områder man tidligere måtte rejse udenlands for at kunne tilegne sig. Christian IV var meget glad både for stedet og akademiet, kaldte det sin „datterlil“ og sendte sine sønner dertil, bl. a. den senere Frederik III. Det blev fortrinsvis søgt af adelen, de fleste kendte navne fra det 17. århundredes danske historie har gået her: Hannibal Sehested, Joachim Gersdorff, Peder Reedtz, Otte Krag, Chr. Rantzau og mange flere. Levemåden var mere aristokratisk end ved universitetet i København, hvor også den ubemidlede student havde mulighed for at bryde sig en vej. I Sorø lagde man vægt på sikker optræden, evne til at føre sig, konversation. Det var udtrykkeligt foreskrevet professorerne at spise sammen med eleverne, „for Conversations og Øvelses skyld“.¹²⁾ De såkaldte „sprog mestre“ spiste endda uden at betale derfor, så de unge gennem samtale kunne tilegne sig de fremmede sprog, italiensk, spansk og fransk, men ikke engelsk. Der blev bygget ridehus og boldhus, undervist i tegning, musik, dans, fægtning. Når Gabriel Aceleye senere forfattede en fægtebog, *Enchiridion athleticum*¹³⁾ (nu tabt), må den ses i forbindelse med livet på akademiet og de færdigheder, som der blev opøvet.

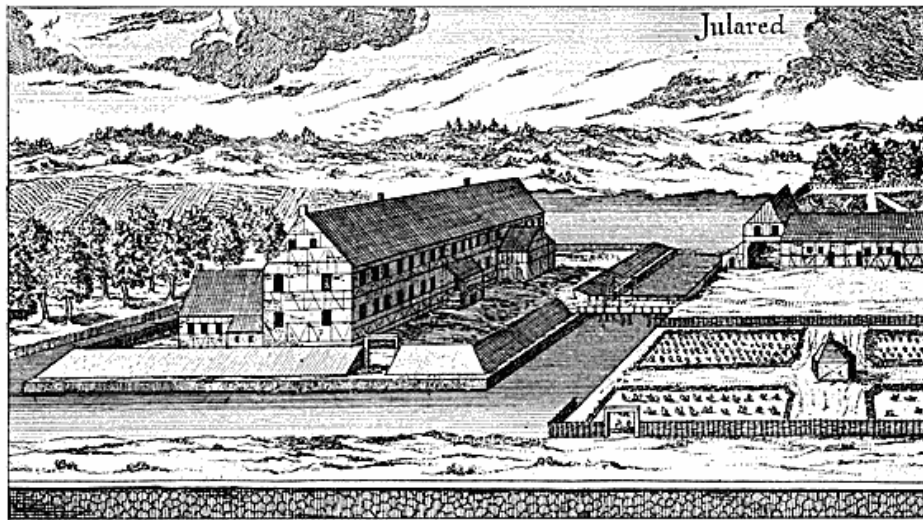

Fig. 3. Hjularöd på Ackeleyes tid. Faderen overtog godset 1622 og har formentlig rejst hovedbygningen. Stik efter tegning af Gerh. von Burman (1653-1701) i Abr. Fischer: Prospecter af åtskillige Herre-Gårdar uti Skåne, 1756. Godt $\frac{1}{2}$ størrelse. Resten af avlsgården tilhøjre ikke medtaget.

Akademiet var en aristokratisk og sluttet lille verden, som det lå på sin halvø, ja stedet har måske endnu været følt som en ø med kun tre adgangsveje over søerne og mosen. Dets skønne beliggenhed betød meget for 1600-tallets mennesker. Stephan Hansen Stephanius, som residerede her, har i et latinsk håndskrift¹⁴⁾ givet en forelsket skildring af skolen og dens omgivelser: agrene, skovene, bygningerne og stendigerne, der førte op til skoleporten med dens tunge fløjporte af egetræ, som „ikke til ziir, men til værn er besatte med jernspigre, der sidder korsvis som småstjerner“. Jeg fattes ord, fortsætter han, for at beskrive de dejlige urtegårde, de veldyrkede haver. Lunden øst for skolen og vejen, der førte igennem den, holdt professor Stephanius mest af: „Nogle have fundet for godt at kalde den Filosofgangen, og ej uden grund; efterdi intet sted er bekvemmere til lystvandring, intet mere passende til lærde samtaler, intet mere skikket til at vække ånden, når man har noget alvorligt at overtænke. Thi begge vejens sider kranses hist af naturlige rader træer, her af uafbrudte kratskove, som både ved løvets yppighed og den behageligste skygge, og tillige ved det yndigste grønne forlyste den vandrendes øje. På højre side omgives vejen og lunden overalt af søens mosbegrøede bredder; til venstre flyder en vandledning, Møllediget kaldet ...“ Disse ord blev skrevet i 1632, meget nær på den tid, da Ackeleye

Fig. 4. Oxford i det 17. årh. Yderst tilvenstre ses Christ Church, hvor fester og skuespil fandt sted under kongens ophold 1636. Tilhøjre the schools, der også rummede Bodleyan Library. Stik i D. Loggan: Oxonia illustrata. Oxford 1675. Ca. 1/2 størrelse, beskåret på begge sider.

gik på akademiet. Om professor Stephanius har haft ham som elev i de tidlige år, er ikke til at vide, men det var ham, som senere, i 1646, antog og roste Ackeleyes disputats, og ved den lejlighed kan de to have vandret sammen i Filosofgangen under lærde samtaler.

I mellemtiden havde Ackeleye været i udlandet. Spørger man, hvor han havde været henne, finder man kun holdepunkter for eet land. Der er intet i vejen for, at han i løbet af 1630'rne kan have været omkring i mange europæiske lande, vi ved det blot ikke med sikkerhed. Der er intet til hinder for, at han i disse år kan have været i Frankrig, Tyskland, Spanien og Italien. De lande blev besøgt af mange unge adelige. Torben Glahn har i sin afhandling „Sorane af dansk Adel paa udenlandske Universiteter 1580-1670“¹⁵⁾ gennemgået matrikler og matrikel-uddrag fra 36 europæiske universiteter og har kun fundet Ackeleyes navn eet sted. Men, fremhæver Glahn, disse matrikler lider af visse mangler, idet flere adelsmænd, som man positivt ved, har studeret ved et universitet ikke er indført i dets matrikel, enten det skyldes mangler i matriklen eller fordi vedkommende simpelthen ikke lod sig indskrive. Når man ikke finder et navn, kan man ikke slutte deraf, at dets bærer ikke har været på stedet og studeret. Ackeleye er ikke immatrikuleret ved universitetet i Oxford, men den 3. august 1636 har han indført sit navn i

adgangsprotokollen til Bodleian Library, det store Oxford-bibliotek, der var grundlagt 1602 og allerede nu var velforsynet. Det andet holdepunkt for et Englandsophold er, at han har noteret i en engelsk bog: Gabriell Ackeleye bought this boke in London for two grotes. Ao 16 thirtio Nine. Og på bladets anden side: Gabriell Ackeleye Egen hand. Julerød den 4 October Ao 1642. Der er andre bøger i hans bibliotek, som stammer fra disse Englandsår. Således forærede John Wolstenholme ham – måske som afskedsgave? – James Howell: *Dodona's Grove, or The Vocall Forrest*, London 1640, med ordene: *To the hands of my worthy friend Mr Gabriell Ackely this with my service present from his humble serviture. Bogen, der er en forherligelse af Charles I's enevælde, har en del håndskrevne randbemærkninger, som ikke behøver stamme fra Ackeleys hånd. Men hans karakteristiske „NB†“ er sat ud for nogle understregede linier, der røber ung ærgerrighed, for her tales om, at sjælen gøres fattig, når den kun møder „pettie employments“, mens derimod „great commands elevate the minde to great thoughts . . . the soule is inlargd thereby“.¹⁶⁾*

Det konservative og højkirkelige Oxford stod på kongens side i den optrækkende borgerkrig, og under selve krigen blev det hovedsæde for det royalistiske England og centrum for dets militære operationer. William Laud, erkebiskop af Canterbury og kongens ledende minister, der uden vaklen søgte at gennemtvinge den grænseløse enevælde af Guds nåde, var den store mand i Oxford, hvis universitet han havde reformeret og fornyet. Samme måned, august 1636, som Ackeleye havde indskrevet sig ved biblioteket, modtog man kongen i byen med stor pomp. Han besøgte også The Bodleian, der i dagens anledning havde lagt duftende urter i vinduerne, ikke kun for at fejre kongen med blomster, men en bestræbelse på at dæmpe eventuel smitte fra den pest, der da var i London. Kongen knælede for højalteret i katedralen, der var festtaler og teateropførelser i stort udstyr med danse, musik, sange. Bl.a. blev der spillet, først for hoffet, derpå for det almindelige publikum, et drama¹⁷⁾ om en konge, hvis tåbelige undersåtter vovede at gøre oprør mod ham: en hyldest til monarken og en latterliggørelse af puritanerne, bl.a. W. Prynne, der var blevet relegeret fra universitetet og nu blev vist på scenen med håret redt ned over de øren, som kongens bøddel havde savet af ham på grund af nogle fornærmende ord om dronningen. Denne oxfordske opfattelse af Prynne og andre var med til at fremskynde de begivenheder, der endte med, at tusinder af vrede puritanere greb til våben mod Guds stedfortræder på Jorden.

Senere skal vi se, hvordan disse oplevelser spiller ind i den bog, som

Ackeleye skrev efter hjemkomsten til Danmark. Hans personlige tilværelse i Oxford ved vi intet om – udover hvad vi kan slutte af et pseudonymt engelsk skrift, der fortæller om danske (og svenske) studerendes liv i Oxford i den periode.¹⁸) Der er en otte-ti stykker ad gangen, siges det, de mærkes ikke meget, bor billigt ude i byen, anmoder om adgang til the public library, hvad de får lov til mod betaling „and obliging themselves to do no Damage: there they spend great part of their time, associate chiefly with one another, seldom frequent our Public Lectures, or be at the charges of a private Tutor. Scarce get English enough while they stay, to understand our Sermons when they hear them“. De sparer på deres penge, er reserveret i deres tale, gør sjældent bekendtskaber, de er uorganiserede: „under no manner of Discipline or Dependence on us; they do just what they please Themselves, Read, Write or be Idle, when they like it best . . .“ Disse nedladende ord tyder på, at de unge danske har båret sig ganske fornuftigt ad, ikke taget parti i borgerkrigen og læst de bøger, som de fik lov til uden at gøre „damage“. Sådant en velafbalanceret rejsende har Ackeleye også været, for i nogle optegnelser efter hjemkomsten (som anføres nedenfor) råder han den rejsende til ikke at prale og ikke heller tale nedsættende om det land, han besøgte. Man kommer længere med ydmyghed, thi formedelst den kan man komme i forfarenhed om landets skjulte sider, dets „secreter“, „Hand som slog Øynene ned saa Stierne i Vandet“. Han lægger vægt på det, man lærer gennem samtaler. Kunst og arkitektur synes han ikke at have haft blik for, thi huse, siger han, er kun huse, hvor de så er: forskellen er om de er store eller små. Derimod gælder det om at omgås forstandige mænd: hellere gå 100 mile for at tale med en klog mand end 5 for at bese en skøn by. Derfor må man lære det fremmede sprog tilgavns, så man kan „conversere fuldkommelig med Indbyggerne, att den kand ey andet vide end hand er deres egen Landmand“. Mens de fleste klarede sig med latinen, har han lært sig engelsk, således at han blev i stand til at overføre Thomas Brownes meget krævende værk til dansk. Ja, mer end det, for vi skal se, hvor meget han gik op i tidens hændelser og hvor stærkt engelske bøger satte deres mærke på ham.

Det ses tydeligt i det lille håndskrift, han efterlod sig: Vejledning i at rejse på en klog måde, *Peregrinatoriæ prudentiæ præcepta* (der findes på Kgl. Bibl.: Ny kgl. Saml. 141 h, 8°). Det er dateret 1643 og skrevet på dansk med Ackeleyes egen hånd. Det er en oktav på 20 blade og falder i to afsnit: det første om meningen med at rejse, det andet med forskrifter og gode råd om, hvordan man skal forberede en rejse og føre sig under den. Det er ikke nok at se på landkort og høre fortælle om fremmede

lande, man skal selv opleve dem, for eet øjenvidne er bedre end de ti, der blot har hørt om sagen. Den der aldrig kommer ud af sit kirkesogn er som sneglen i sit hus eller Diogenes i sin tønne. Han ligger stille „som hine døde Anchrre, hvilche gaar iche lenger, end som Toffuet er langt, till hvilchet de erre bundne“. Da det gælder om at tale med mange mennesker, er det nyttigt at kunne sprog, særlig latin; så læres hurtigt de romanske sprog, der er grene på samme træ, dets døtre, og den „som fanger ichun Moderens Yndest, fanger vell snartt Døttrenes Gunst“, siger han med et andet billede. Den rejsende må sætte sig ind i topografi og historie, læse mange bøger, og det sidste skal gøres på forskellige måder: nogle skal kun smages, andre tygges og andre synkes. Det er ligeledes vigtigt at have kendskab til sit eget land, så man kan svare for sig, når man bliver spurgt. Ligesom den rejsendes øjne er på verden, er dens på ham. En dag kommer han hjem fra sin rejse og „eftterdi hand er fød aff adelige Forældre hand kand komme till att blive een fornemme Stierne i hans fædrene Land“.

Disse tyve blade indeholder ikke blot gode forskrifter, men fremlægger dem i et sprog, der er rigt på anekdoter, eksempler og billeder. Da Aceleye er berejst og belæst, er det nærliggende at opfatte dem dels som egne erfaringer og dels som frugter fra læsning af antike forfattere. Naturligvis er der noget fra de sidste, men det meste skal, hvad stil og indhold angår, søges hos engelske skribenter. Den første er James Howell (1594-1666), en ældre samtidig, der skrev mange aktuelle bøger, rejsebeskrivelser og er mest kendt for sine letters, *Epistolae Ho-elianae* (1645 ff.), som bl.a. fortæller om et besøg hos Christian IV i Holsten. Hans romaner var allegorier på tidens politiske forhold, således den nævnte *Dodona's Grove*, den Aceleye fik af sin engelske ven. I 1642 udsendte Howell *Instructions for Forreine Travell*, og i den ses, hvor afhængig Aceleye er af sit engelske forbillede, idet de fleste af hans citater, maximer, billeder og anekdoter er overført herfra. Her er sneglen, manden i sit parish, Diogenes i sin tub, „the dead anchor, moving no further than the length of the cable, whereunto they are tyed“. (Aceleye kunne i det mindste have rettet det skæve billede af ankrene, som tovet hindrer i at bevæge sig). Der er „the stars in the water“, bøgerne skal blive tasted, chewed eller swallowed og sammenligningen mellem de romanske sprog og en mor og hendes døtre: and having gain'd the good will of the Mother, hee will quickly prevayle with the daughters. Og

På modstående side: Fig. 5. Indholdsangivelse til 3. hovedafsnit af *Vulgar Errors*. Ca. 1/1 størrelse.

The Table.

THE THIRD BOOK.

Of popular and received Tenents concerning Animals.

<i>That an Elephant hath no joynts.</i>	chap. 1.
<i>That an horse hath no Gall.</i>	chap. 2.
<i>That a Pigeon hath no Gall.</i>	chap. 3.
<i>That a Beaver to escape the hunter bites off his Testicles or stones.</i>	chap. 4.
<i>That a Badger hath the legs of one side shorter then of the other.</i>	chap. 5.
<i>That a Beare brings forth her cubs informe or unshaped.</i>	chap. 6.
<i>Of the Basilisk.</i>	chap. 7.
<i>That a Wolfe first seeing a man begets a dumbnesse in him.</i>	chap. 8.
<i>Of the long life of Deere.</i>	chap. 9.
<i>That a Kings spur hangd by the bill sheweth where the winde is.</i>	chap. 10.
<i>Of Gryphins.</i>	chap. 11.
<i>Of the Phanix.</i>	chap. 12.
<i>Of the pissing of Toads, of the stone in their head, and of the generation of Frogs.</i>	chap. 13.
<i>That a Salamander lives in the fire.</i>	chap. 14.
<i>Of the Amphibana or Serpent with two heads moving either way.</i>	chap. 15.
<i>That young Vipers force their way through the bowels of their dam.</i>	chap. 16.
<i>That Hares are both male and female.</i>	chap. 17.
<i>That Moles are blinde and have no eyes.</i>	chap. 18.
<i>That Lampries have many eyes.</i>	chap. 19.
<i>That Snayles have two eyes, and at the ends of their hornes.</i>	chap. 20.
<i>That the Chamaleon lives onely by Aire.</i>	chap. 21.
<i>That the Ostidge digesteth Iron.</i>	chap. 22.
<i>Of the Viscornes horne.</i>	chap. 23.
<i>That all Animals in the land are in their kinde in the Sea.</i>	chap. 24.

endnu flere.¹⁹⁾ Mange steder vil man have bemærket, at oversættelsen er god. Således Howell's ord om sprogene i paradiset, hvor „Gud commenderede paa spansk, Fristeren fristede och ofuertalede Evam på italiensk, och Adam bad om Pardon paa frandsösch“. Anslaget lyder på engelsk: Amongst those many advantages, which conduce to enrich the mind with Knowledge, to rectify the Judgement, and compose outward manners Forraine Travell is none of the least. Denne slatne sætning får anderledes kraft på dansk: Indted under Solen setter Hofuedt bedre paa et ungt Menniske, rectificerer hans Judicium, eller bedre danner hans udvortes Geberder och Fachter, end som Peregrination och Reysen.

Dette lille håndskrift peger frem mod den kommende oversætter, og det går ikke an at betragte det som udtryk for et dansk syn på kunsten at rejse, sådan som Knud Fabricius, Henny Glarbo og Sv.Ellehøj har gjort.²⁰⁾ Selv ud fra det 17. århundredes opfattelse af retten til at tage sit stof og sine ord fra andre, kan det ikke kaldes et originalt værk. Foruden fra Howell er der genklange fra andre englændere. Vejledningen munder ud i et skema (på 13 sider), der punktvis angiver, hvad man skal spørge om, når man er i et fremmed land og vil lære dette samfund at kende: landets størrelse, natur, byer, befolkning, regeringsform, politiske og militære forhold. Dette skema er hentet fra en anden englænder, William Davison, Elisabeths sekretær, som faldt i unåde, da han ikke havde tilbageholdt dronningens underskrift på Maria Stuarts dødsdom, i Schillers tragedie gjort til symbol på den lille mand i de stores spil. Aceleyes opstilling er ordret oversat fra sekretærens bidrag til Profitable Instructions, Describing what speciall Obseruations are to be taken by Trauellers in all Nations, States and Countries; Pleasant and Profitable, London 1633, den bog Aceleye købte for two grotes in London.

I samme bog er trykt det brev som ingen ringere end Sir Philip Sidney, Elisabeths yndling, skrev til sin broder Concerning Travell. Herfra optager Aceleye i sin rejsevejledning den engelske digters og diplomats ræsonnement om, hvordan det gælder om at se tingene i relation til hinanden, ikke at betragte et land isoleret, men bedømme dets styrke i forhold til nabostaterne, no more than a man can know the swiftnesse of his horse without seeing him well matched. Hvilket på dansk bliver: Thi ingen kand vide hvor fast hans Hest kand løbe, uden hand seer ham løbe mod en anden Hest. Sidneys kommentar til Homers ord om Odysseus, der „saa mangfoldige byer, og fik deres sæder at kende“ bliver også led for led imiteret. Ordenes prægnante styrke bevares, når Sidneys bemærkning om, at sæder er ikke „how to looke or put off ones

cap with a new found grace“ bliver til: Huad Miner eller Geberder ehn schall hafue, eller med nye Mode en schall tage sin Hatt aff. Hvad der er tabt i selvstændighed, vinder vi tilbage ved at se, hvordan det engelske gentleman-ideal optages som forbillede i Christian IV's Danmark og klinger igen med Philip Sidneys egne ord.

3.

Ackeleyes disputats om Tacitus. Dens syn på statskunst og kongemagt. Den engelske borgerkrig. I oktober 1642 var Ackeleye i Skåne, på familiegodset Hjularød, som det fremgik af notatet i Profitable Instructions. Han har – nu eller tidligere, for vi ved ikke, hvornår han kom hjem – samlet sine tanker om den tilendebragte udenlandsrejse og fordybet sig i de indkøbte bøger, „skovet“ i dem, som vi så. Faderen, godsejer og landsdommer, havde i 1622 erhvervet Hjularød og rejst de bygninger som ses på et stik af Burman. Gården ligger 20-25 km stik øst for Lund, over Harlösa, oppe på åsen, som idag er bevokset med bøgeskove, hvor der ikke er marker med lange stengærder. Forbindelsen med gården i Skåne understreges også af, at Gabriel Ackeleye blev oberst i det skånske landeværn (men at han på samme tid skulle have været søofficer beror på en misforståelse, en sammenblanding med en anden Gabriel Ackeleye (Eilersen).²¹) Nu var det blevet tid at tænke på levevej og karriere. Han indtrådte 3. maj 1643 som sekretær i Danske Kancelli på Slotsholmen i København, blev kancelli-herremand, som det hed. Han har stået sig godt med Christian IV, der 13. oktober 1647 i et brev beordrer, at han skal tildeles indtægten fra Foldby præbende ved Aarhus domkirke, „ty hand haffuer ded behoff“, som den gamle konge faderligt udtrykker sig.²²)

Det kan være ment som aflønning for hans arbejde i kancelliet, men også som en anerkendelse af det værk, han havde udsendt året før. For i 1646 havde han i Sorø fået trykt en lærd bog, der viser hans tilknytning til det sted, hvor han havde fået sin første uddannelse. Det ridderlige Akademi havde i 1643 fået status som universitet, og for en hjemvendt Oxford-studerende kunne det godt stå som et lille Oxford, som det lå mellem vand, enge og træer, og akademi-komplekset opfattes som et stort college. Bogen er en lille oktav på 222 upaginerede sider og udformet som et akademisk skrift i tidens stil, som 25 øvelser over sætninger i Tacitus' *Germania: XXV Exercitationes, sive Politico-Philologici Discursus in Librum C. Cornelij Taciti de Moribus Germanorum Veterum*. Dedikationen, der er stilet til Christian IV, taler om, hvor få der interesserer sig for studiet af bonae artes. Få går i dybden, de fleste nøjes med, svalerne

lig, kun at dyppe deres vinger. Men kongen, en stjerne over vor nordlige halvkugle, er en beskytter af artes, og derfor byder forfatteren ham disse grønne studier i den gyldne Tacitus, den klogeste af alle profane skribenter. Efter denne pompøse indgang følger den censura, som var blevet afgivet af Stephan Hansen Stephanius, akademiets professor i historie og statsvidenskab, in Regia Academia Sorana Historiar. et Polit. Professor, som han undertegner sig. Han priser bogens stil, emne og bevisførelse (dictionem, materiem et argumentum) og den kloge indsigt den lægger for dagen i statsanliggender (civilis prudentia). Kun synes han at savne, som det hørte til i tidens disputatser, citater fra antikke forfattere. Hvis de havde været der, havde man her haft en håndbog i politisk lærdom, *Doctrinæ Politicæ Compendium*. Disse øvelser oplyser Tacitus' tankegang på samme måde som Solen kaster sit lys over den hele store Jord. Gennem dette udmærkede skrift har hr. Aceley godtgjort, at han i fremtiden ikke blot vil blive sit fædrelands Akilles, men også dets Odysseus, slutter han med et ordspil på navnet.

Med dette skrift bag sig og det smukke vidnesbyrd det indbragte, kan man undre sig over, at hverken dets forfatter eller andre omtaler hans akademiske grad, men det skal ses i forbindelse med adelens standsfølelse; det var som hans samtidige Jens Rosenkrantz sagde „ikke i brug i vort land mellem dem der er af adelig byrd; de elsker videnskaben uden ydre tegn og tror sig over, ikke under den“.²³⁾

Såsnart Tacitus' *Germania* efter 1470 blev tilgængelig, blev den meget læst og citeret i Tyskland, for her havde man en antik forfatters egne ord for, hvor fortræffelige de gamle germanere var: deres rene sæder, uforlignelige tapperhed, troskab og blufærdighed. Myten om de tyske nationaldyder: *deutsche Treue, deutsche Frauen, Oft bekriegt, nie besiegt*,²⁴⁾ går tilbage til Tacitus, der i dem søgte en modsætning til Roms tiltagende forfald. Hans bog tjente til at styrke den tyske nationalfølelse i kampen mod romerkirken og de senere nationalstater. Men intet af dette mærker man hos den danske forfatter. Aceley kunne ellers med god grund have fremdraget Tacitus' beretning om cimbrerne og deres bedrifter. Her havde været god lejlighed til i Lyschanders ånd at fortælle svenskerne, at danskernes forfædre havde været en skræk selv for romerriget. At han ikke gjorde det siger noget om en horisont, der var videre end den blot danske og tyske.

Det er noget andet og mere alment, han læser ud af sin Tacitus. Bogen er 25 essays, der har det tilfælles at de er skrevet ud fra en sætning i *Germania*, tilsyneladende tilfældigt og uden systematik, for efterhånden som læsningen af Tacitus' kapitler skrider frem, piller han sætninger ud

og kommenterer dem, oftest med støtte i andre af den latinske forfatters værker. „Den fornemste pligt er at lade egen heltedåd tjene til forherligelse af høvdingen. Høvdingene kæmper for sejren, følgesvendene for høvdingene“, havde Tacitus sagt, og den sætning giver anledning til betragtninger over den fare en glørværdig hærfører kan være for en fyrste. Derfor hjemkaldte Tiberius Germanicus for at han ikke skulle sætte sin herre i skygge, men der medtages også moderne eksempler, således en da aktuell tildragelse som mordet på Wallenstein og motiverne dertil. Sentensen om at ens lykke afhænger af egen enighed og fjendernes uenighed bliver – i 23. thesis – også anvendt på samtiden, på Tredivårskrigen, hvor Ackeleye gennemgår tidens europæiske stater og deres varierende interesser i at bekæmpe faren fra Tyrkiet. Han har blik for Europas selvødelæggelse: „Hvad, spørger jeg, vil der ske Europas folk, som i 28 år har plaget sig selv med fortsatte krige og endnu ikke er hørt op?“ Som en viis konge sagde til sine sønner: Jeg efterlader et rige som vil blomstre, hvis I forbliver enige. Thi concordia får små ting til at vokse, discordia får de største til at falde fra hinanden.

I bogens 25. og sidste tese går han mod Tacitus, og disputatsens metode træder tydeligt frem, debatten med forgængeren. Overfor dennes ord om sitonerne: „det er en kvinde, der hersker over dem; i den grad er de vanslågtede“ tager han kraftigt til genmæle og siger, at hverken naturretten eller den guddommelige ret hindrer kvinder i at arve retten til at herske. Han fortier ikke de vanskeligheder det kan medføre, men fremfører mange eksempler på fremragende dronninger, Elisabeth af England, Margrete af Danmark, der besejrede den svenske konge, som hånligt havde sendt hende en spinderok. Hun lærte ham, hvordan man skal bruge våbnene, og erobrede hans land. Kunne hendes ære være større: Quæ gloria major? Quæ illustrior?

Man må ikke ud fra disse eksempler lade sig forlede til at anse Ackeleye som en blåøjet forkæmper for freds- og kvindesag. Når det gælder staten, er hans anskuelser nøgterne, har samme kølige temperatur som Tacitus' betragtninger over kejser Tiberius og den øvrige romerske historie, som den danske forfatter også trækker på. De ligger ejheller langt fra Machiavellis. Når det drejer sig om helheden, om at bevare staten, er alt tilladt. Når man forudsætter at ens nabostater har ondt i sinde, er det naturligt og nødvendigt at komme dem i forkøbet. Hvis fyrsten tøver, vil den anden vokse sig stærk og selv angribe. Teologerne siger, at det strider mod Guds ord, og de retslærde at det ikke stemmer med folkeretten. Men, siger Ackeleye i den 1. thesis, der handler om magtbalancen mellem stater: jeg vil dristigt hævde, at den fyrste som kongernes konge

har pålagt omsorg for et folk først og fremmest må se til, at det ikke lider skade. Hvis en angrebskrig er vellykket og sparer ens land for større ulykker, kan statslederen let befri sig for anklage om, at han er uretfærdig. Hvis de, som sidder ved statens ror, lyttede til retslærde og teologer i disse sager, ville de være dårlige statsmænd. Og forfatteren synes at billige den fyrste, som sagde, at han med glæde ville gå til helvede, hvis det kunne gavne hans folk. Den italienske diplomat Giovanni Botero fortæller i dedikationen til *Della ragione di stato* (1590), at når han under sine talrige besøg ved hoffet på begge sider Alperne havde hørt tale om statsræson, var det i dette emne snart Machiavelli og snart Tacitus, der blev citeret. Tiberius var i manges øjne et sidestykke til Machiavellis fyrste, men efterhånden som den sidstes tanker blev fordømt af kirken og den officielle opinion, søgte de ind under Tacitus' autoritet og udbredte sig under hans navn. De tanker, man havde smidt ud gennem hoveddøren, kom tilbage ad bagdøren.

Det er Knud Fabricius, som i sin bog om Kongeloven og dens idéhistorie har fremdraget Aceleyes skrift og sat det ind i tidens bevægelse frem mod enevælden, og han skriver der om den unge Aceleye, at „han er en af de mest tiltalende skikkelser inden for den yngre danske adel på denne tid, sikkert en af dem, af hvilke man ventede sig mest“. ²⁵⁾ En konges forhold til sit folk var et af tidens brændende spørgsmål; og her hævdede en skole, at kongens magt hvilede på en aftale mellem ham og folket, og den kunne opsiges og kongen afsættes, som det var sket med Christian II. Sorø-professoren Henrik Ernst havde i 1634 givet udtryk for denne opfattelse, men dette tilsyneladende demokrati udstrakte han dog ikke til „den vanvittige og letfærdige folkehob“. Det var ikke den, som havde adkomst til at blande sig i statens anliggender, men „rigets eforer“, dvs. adel og rigsråd, den kreds som bar akademiet i Sorø og sendte sine sønner dertil. Efter Christian IVs nederlag i Tyskland var adelsmagten blevet styrket. Men samtidig var nye ideer på vej ind i landet. Så tidligt som i 1640 havde Rasmus Vinding, den senere juridiske professor og medarbejder ved Kongeloven, i en latinsk tale sammenlignet valgriget med arveriget og foretrukket det sidste. Samme tendens møder man i 8. tese i Aceleyes skrift. Mens den borgerlige Vinding udtrykker sig med forsigtighed og forbehold for ikke at støde an mod landets magthavere, lægger adelsmanden Aceleye ingen forsigtighed for dagen: Fyrsten er hævet over loven, er ikke et almindeligt menneske. Han er Guds afbillede, ikke alene i kraft af sine naturlige åndsgaver, men også gennem sit embede og er kun ansvarlig overfor Gud. Da kong David angrede, indrømmede han kun sin skyld overfor Herren: *Tibi soli peccavi, Domine.*

Kongen er sjælen i legemet, livsånden (*spiritus vitalis*), lemmernes hoved, det bånd, som binder staten sammen. Oprør er derfor utænkeligt, og den hånd, der løfter sig mod Herrens salvede, må nødvendigvis visne. Undersåttens respekt betegner Ackeleye som en trosartikel og næsten eksalteret lyder det i vore øren, når han tilføjer: Hvem fatter ikke tanken i dette mysterium, *Quis non intelligit Thesis hujus mysterium?*

Det var sådanne tanker, der besjælede Stuart-kongerne og tilsidst drev oprøret frem i det engelske folk og senere fik en Herbert Spencer til at sige: *Divine right of kings means the divine right of anyone who can get uppermost.* Ackeleye ville have haft lige så svært ved at forstå denne bemærkning, som vi har ved at begribe *hans* konge-mystik. Men han var ikke den eneste der omtalte James I som en „*prudentissimus Princeps*“ og priste hans konfuse diplomati. Som William Laud havde indset at ordet fra prækestolen er vigtigt, som våben er det under krig, priser Ackeleye den statsdirigerede religion som et sikkert middel til at holde undersætter i ave. Hans anskuelser har deres rod i det royalistiske England, og i bogen indgår en del småtræk fra samtidens England, bl. a. om, hvordan de der kritiserer kongen får ørerne skåret af eller et R brændt i panden, så enhver kan se, han er en Rogue, en slyngel. Måske nåede han under sit ophold derovre at opleve parlamentets første sejr, da kongens betroede mand, jarlen af Strafford i 1641 måtte gå til skafottet, mens den fængslede erkebiskop Laud fra sin celle lyste velsignelsen over den dødsdømte ven, der havde været med i forsøget på at ensrette det engelske samfund efter kongens vilje. Hjemkommen har han hørt om bispens senere hals-hugning og endelig om, hvordan oprørerne satte sig udenfor alle anstændige menneskers selskab og i 1649 forbrød sig mod Herrens salvede, da kongens hovede faldt for øksen. Disse for den tids danske utænkelige ting fandt virkelig sted, og det kan ses på tidens breve og epigrammer, hvor rystet man var.²⁶⁾ Således var Ackeleyes lærer og beskytter, Stephan Stephanius i Sorø, forfærdet over henrettelsen af Strafford, „en så betydelig, af staten velfortjent, men grusomt straffet mand. Dette plejer at være dydens løn hos det mangelhovedede uhyre . . . Gud afvende nådigt en sådan svøbe fra vore hoveder“.²⁷⁾ I den standende kamp var alle danske royalister; og kongemordernes forsvarer, John Milton, så man på som vi i vore dage på nazisternes Joseph Goebbels. Således skrev Aarhus-bispen Jacob Madsen i 1651 til Thomas Bartholin: „Lad Milton omskabe sig selv i så mange former han vil, denne plet kan han aldrig afvaske på sin race“.

Book 6:	and Common Errors.	329
revealed the confusion of tongues, and positively declared unto us their division at Babel, our disputes concerning their beginning had beene without end, and I feare we must have left the hopes of that decision unto Elias.		
And if any will yet insift, and urge the question farther still upon me, I shall be enforced unto divers of the like nature, wherein perhaps I shall receive no greater satisfaction. I shall demand how the Camels of Bactria came to have two bunches on their backs, whereas the Camels of Arabia in all relations have but one? How Oxen in some Countries began and continue gibbous or bunch back'd? what way those many different shapes, colours, haire, and natures of Dogs came in? how they of some Countries became depilous and without any haire at all, whereas some sorts in excesse abound therewith? How the Indian Hare came to have a long tayle, whereas that part in others attaines no higher then a scut? How the hogs of Illyria which Aristotle speaks of, became to be folipedes or wholl hoofed, whereas in all other parts they are bifulcous and described cloven hoofed by God himselfe? All which with many others must needs seeme strange unto those, that hold there were but two of the uncleane sort in the Arke, and are forced to reduce these varieties to unknowne originals since.		<p>In Islandia Bo- reali Doves, c sunt Comiti c in Islandia parte non s- c fom.</p> <p>- - - - e- e- e- e-</p>

Fig. 6. Ackeleye gjorde nu og da randbemærkninger i sit arbejdsseksemplar af Brownes bog, således her en iagttagelse fra Island: nordpå er okserne med horn, i den sydlige del anderledes. Hans oversættelse af stedet (VI, 10) lyder således:

Och dersom nogenn endnu vill staa paa och vidre urgere denne Quæstion paa mig, da skal ieg nødis till att henn fly til andre Ting aff samme Eigenskab och Natur, huor udindenn ieg lige saa lidet skall vorde fornøyet. Ieg vil gjørre eett Spørssmaal huorledis dett kommer sig at Camelerne udi Bactria haffuer tuende Knuder paa derris Røege, da dog Camelerne udi Arabia effter alle relationes haffuer ickun eenn? Huorforre Oxen udi somme Lannde haffuer verrit och enndnu ere kraag røgedede? Huorledis adtskillige Slags Skabninger och Skickelser, Farffuer, Haar, och Naturer paa Hunde er kommen tilbyess? Huorledis udi nogele Lannde Hunde ere haarløse och skallede, och andre Hunde der imod udi andre Lannde ere saa megit langghaarede? Huorforre at Harerne udi Indienn haffuer lanng Haler, da denn paa andre Steder, Harerne haffuer, ickun er heel stachit? Aff huad Aarsage Suinnene udi Illyria, om huilche Aristoteles taler, ere med ukløfftede Fødder da de dog paa andre Steder ere kløfftede, och saalediss af Gud sielff beskreffuenn? Huilchet aldt-sammen med anddit merre maa jo komme dennem underlige forre, huilche der siger at der vare ickun tuende aff de ureenne Slags Diur udi Noæ Arch och nødis til at reducere disse adtskillige Skabninger och Naturer til ubekjendte Oprindelser sidenn.

Citatet peger frem mod en hovedtanke hos Darwin, selvom forfatterens fromme vendinger („af Gud selv beskreven“) tilslører dets radikale pointe. Da Darwin foretog sin rejse om Jorden, konstaterede han også forskelle og ligheder mellem dyr i Australien og de andre verdensdele, men han vovede endnu ikke på det tidspunkt at drage kon-

4.

Islandsk mellemspil. I 1649 kom Ackeleye igen på rejse, idet han og Henrik Bielke, lensmanden over Island og Færøerne, blev sendt derop for på Frederik III's vegne at modtage befolkningens hylding efter tronbestigelsen. På Thingvellir mødtes de to med bisper, præster, laugmænd, sysselmænd og repræsentanter for menigmand. Ackeleye talte til de forsamlede, beskrev det store tab, som rigerne havde lidt ved Christian IV's død, han var ret en landsens fader, en helgen udi Guds hus, en stridbar kæmpe på havet. Lykkeligvis havde det guddommelige forsyn sørget for, at land og rige ej skulle være herre- og hovedløs. For der var en søn, en kvist af samme rod, og han tilbød nu sine kære og tro undersætter her på Island at de kunne aflægge hyldingsed. Derpå talte bisperne på latin på gejstlighedens vegne og takkede for den store nåde og ære, kongen havde vist ved at sende sine kommissærer så lang en vej til sine fattige og fjerne lande. De to laugmænd udtrykte sig derpå „udi Isslandsk Tunge Maal fast i samme Meening, som de hafde hørt Bisperne tale“. Efter nogle nådige ord af Henrik Bielke knælede gejstligheden udenfor laugretten og indenfor laugmænd og sysselmænd. Ackeleye læste eden af papiret, „hvilcken de Ord for Ord hannem efftersagde paa Dansk“ og tilslut gav hånd på.

En trompeter blæste nu et stykke, hvilket var tegn til en konstabel, der affyrede tre skud, „Danmarckis Løssning“, med tre feltkanoner som „med stor Møde oc Besvering, did op til Øxer-Aa Alting, paa Heste, vare ført“. I et stort telt, der var overtrukket med hvidt islandsk klæde blev der nu budt til gilde. Man drak skåler for Majestæten og rigets råd, og hver gang øvrigheden krummede armen, blev der affyret nye kanon-skud – ligesom i Hamlet, hvor pauken råber til trompeten, trompeten til kanoneren, kanonen til himlen og den til jorden, når kongen lægger nakken tilbage. Disse saluter gjorde stor lykke oppe på den øde ø, for da det „aldrig før skeedt der paa Landit, bleff det optagit aff alle de som tilstede vare med stor Applausu oc forundring, ja deris Heste bleffve løbske, oc løbe at Fieldet til, saa at en hver hafde nock at giøre at finde sin igien“. ²⁸⁾

Men denne rejse til rigernes yderste hjørne blev ikke lutter festtaler og skåler for de udsendte. De undgik ikke at skulle høre på en masse vrøvl

sekvensen deraf. Han så i New South Wales en flue falde ned i myreløvens fælde: Now what would the disbeliever say to this? Would any two workmen hit on so beautiful, so simple and yet so artificial a contrivance? It cannot be thought so. The one hand has surely worked throughout the universe. (Darwin i hans Diary jan. 1836, citeret efter Times Literary Supplement 25. 9. 1969, p. 1056).

om dit og dat. Bispem på Skálholt, Brynjólfur Sveinsson, havde store planer om at trykke de gamle islandske håndskrifter og havde derfor søgt om tilladelse til at oprette et bogtrykkeri. Bispem på Hólar, der ejede øens eneste, protesterede. Nu fremgår det af Ole Worms brevveksling, at „min ven den ædle hr Gabriel Ackeleye“ havde kongebrevet med til Skálholt-bispem, men selv skulle afgøre, om han ville aflevere det.²⁹⁾ Hólar-bispem fik det forhindret „ikke mindre efter hr statholder Bielkes bud end efter Ackeleyes vilje“ og det fik den tragiske følge, at bisp Brynjólfur, der var et stemningsmenneske, ganske tabte lysten til at fuldføre sin epokegørende plan, der kunne have fremmet kendskabet til Edda og Saga med mange år.

Kommissærerne kom ikke alene i klemme mellem to islandske bisper, de måtte også sidde som to magtesløse øvrigheds personer og overvære, hvordan islændere rasede mod hverandre på islandsk, et sprog de ikke forstod og ikke drømte om at sætte sig ind i. Hólar-bispem rejste anklage mod en tidligere latinskole-elev og nu bonde ved navn Guðmundur Andrésson, der bl.a. havde påstået at intet i bibelen forbød en mand at have en concubine ved siden af sin hustru. Soldaterne havde slæbt ham til Altinget og i teltet rejste bispem anklage mod ham for despekt for vedtagne love. Rabulisten har senere i et langt brev til Ole Worm³⁰⁾ beskrevet scenen i teltet, og for en gangs skyld får vi at vide, hvordan en oprører, en undertrykt så på sine dommere, som de sad i teltet, hr Beelke og Archelas, som han kalder dem. Hans forklaring, fortæller han, blev modtaget med latter og spot. „Efter hvad jeg tror, forstod danskerne meget lidt af, hvad der blev talt“, de lod sig imponere af bispem, hvis ord om kætteri og øvrighedens ære lød betydningsfulde. „Jeg ved heller ikke om han var ædru“, tilføjer synderen ærbødigt om sin anklager. Efter trusel om henrettelse blev manden ført til København og indsat i Blå-tårn. Da han der en nat stod i en vinduesfor dybning og så på stjernehimlen, skred muren sammen under ham og han rutchede ned i slotsgården, hvor han forslået og forvirret gik ind ad den første dør, han fandt og stod i kongens børneværelse, til sin egen og barnepigens forfærdelse. Vagten trak af med ham, og næste dag forhørte kongen sig om den natlige alarm. Fangen blev kaldt op, kongen lyttede til hans beretning, sikkert på latin, og dermed havde den arme fange gjort sin lykke, for kongen lod sørge for at han fik studentereksamen og kom på Regensen. Han udarbejdede en islandsk ordbog, oversatte Hávamál til latin, og da Resen i 1665 publicerede sin Edda Islandorum og dermed satte skel i de oldgermanske studier, var det Guðmundur Andréssons oversættelse der gjorde „den højes tale“ kendt for Europas lærde.

Denne rejse blev således skæbnefuld for den islandske renæssance. Da Ackeleye, som havde kongebrevet med sig, gav efter for Hólar-bispens protest, stækkede man Brynjólfur Sveinssons store planer om at gøre de gamle tekster kendt udenfor Island. Da man lagde rebellen i lænker og kastede ham i Blåtårn, gjorde man hans lykke og bragte fart i de islandske sprogstudier. De to kongelige kommissærer kunne ikke se frem i tiden og vide, at noget stort havde strejft dem. De havde været blinde instrumenter. Hvad vi gøre, selv vi ikke vide.

5.

Thomas Browne læst i Danmark. Hvorfor valgte man at oversætte Vulgar Errors og ikke Religio Medici? Thomas Brownes danske oversætter har noget tilfælles med sin forfatter og meget, der skiller. Den ene var en skabende ånd, den anden fortrinsvis reproducerende. Begge tog deres udgangspunkt i antiken, som det var naturligt dengang; de kunne deres latin og kendte deres autores, Browne de naturvidenskabelige, Ackeleye historikerne og specielt Tacitus. Englænderen var utrættelig søgende overfor naturens verden og ville udfinde dens veje, mens danskeren snarere rettede sine øjne mod samfundet, statens liv og de regler, der gælder i spillet om magt. I Sorø var der så godt som ingen undervisning i zoologi og botanik, selvom stedet kunne have egnet sig dertil, og der er intet i Ackeleyes hidtidige virke, som peger mod naturvidenskab. Hvordan går det da til at han indlod sig på det store arbejde at omplante Vulgar Errors til dansk?

Hvor kendt var Thomas Browne i Danmark i de år? Og hvorfor valgte man at oversætte hans meget omfangsrige naturhistorie i stedet for den mere overkommelige Religio Medici, der tilmed havde været en europæisk bestseller fra dens første fremkomst i 1642? Den tyske læge og jurist Herman Conring, der var et orakel for det danske hof, foragtede alt engelsk, men denne ungdomsbog af Browne satte han højt. I Paris var lægen Guy Patin, som man ønskede at trække til Danmark, også betaget af Religio Medici, og det er nærliggende, at han, der var læge for danske gesandter og blev opsøgt af mange danske, har udbasuneret sin lovprisning, som da er gået videre til København. Af Worms breve ses, at Browne var kendt i København, for han omtales deri som „forfatteren til Religio Medici“, uden navn, altså en kendt størrelse. Religio Medici er en række essay-lignende betragtninger, hvor forfatteren fremstiller sin religiøse tro og hvordan den forholder sig til hans profession som læge. Deraf titlen. Naturvidenskaben var i det 17. århundrede begyndt at gøre den religiøse verden urolig. At firmamentet var uforanderligt med Jor-

den som midtpunkt var en forudsætning for datidens kristendom. Denne uforanderlighed havde fået en brist ved opdagelsen af nye stjerner, Tycho Brahes og Keplers. Derpå blev Galileis iagttagelser en alvorligere trusel. Den gamle astronomi havde arbejdet sammen med kristendommen, og den enes fald bragte den anden i fare. For et religiøst gemyt som Browne satte det mange tanker i bevægelse. Hans fremstillingsform er kapriciøs med mange digressioner, det er ikke den lille bogs struktur, som giver den enhed og karakter, men dens fortrolige og billedrige stil, hvormed forfatteren giver et næsten Montaigne-agtigt portræt af sig selv.

Trods tvivl og søgen, der i samtiden ofte blev opfattet som kætteri, er hans ræsonnementer og stemninger altid indenfor den kristne tankeverden og underkaster sig den anglikanske kirke, som hvis tro søn han erklærer sig. Men når man ikke valgte at lade denne bog oversætte til dansk, kan det hænge sammen med forfatterens frie forhold til ortodoksien: I observe according to the rules of my private reason, or the humour and fashion of my devotion, neither believing this, because Luther affirmed it . . . I borrow not the Rules of my religion from Rome or Geneve, but the dictates of my own reason³¹⁾ Når man læser biskop Jesper Brochmands dedikation til Christian IV,³²⁾ som prises for, at „Fra din Regerings Tiltrædelse af har du arbejdet paa, at alle dine Undersaatter skulle tænke og tale ens om Gud og de guddommelige Ting, og det har du gjort med saadan en Fremgang, at de som afveg i religiøse Meninger, nu vandrer om landflygtige og fjærnt fra de Majestæten underlagte Riger og Lande“, – da forstår man at en så subjektiv holdning ikke kunne accepteres i tidens Danmark. Bogen stod ganske vist i to latinske tryk i rigshofmester Gersdorfs bibliotek, og i et tredie eksemplar, på engelsk, har generalprokurør Scavenius med fast hånd skrevet „Petrus Scavenius“ under titelkobberet, der fremstiller en styrtende mand, der gribes af en hånd fra himlen. Men derfor var det ikke nødvendigt at give et bredere publikum en bog i hænde, hvis forfatter erklærede ikke at ville tro alt, blot „because Luther affirmed it“. Godtfolk som generalprokurøren og rigshofmesteren kunne ikke tage skade af at læse den pikante bog. Th. Bartholin nævnte den i sine bibliografiske forelæsninger sammen med værker af Descartes, som eksempler på bøger, forfatterne fandt det forsigtigst at udsende anonymt.³³⁾ Ole Borch (1626-90) har også læst den og fremhæver et enkelt punkt i den, hvor han tilslutter sig Brownes bemærkning om, at djævelen har magt over mange døde og man derfor

På modstående side: Fig. 7. Titelblad til håndskriftet med oversættelsen af Thomas Brownes *Pseudodoxia epidemica* eller *Vulgar Errors*. $\frac{2}{3}$ størrelse.

PSEUDODOXÆ
EPIDEMICÆ.

Eller

Slitis Kanssagtning

Større Mange och Afskillige Medlagene
i mange Meninger, der almindeligen holdes
for Sætte och M. Erindragtige at Herre.

Stretten i de Engelse
Sprog att

THOMA BROWNE Med. Doct.

och Efter hans Kong.
Majt Naadigste Befaling at
Engelstem paa Danske Oversatt

Gabriell Acteleymund
sen.

LXNO 1652

møder flest spøgelse på kirkegården. Men Søren Lintrup, der samlede Borchs afhandlinger og skrev om deres forfatter, tog på Borchs vegne afstand fra Browne, idet han betegnede Borchs liv som fjernt fra den „irreligiosa Medici Religione Browniana“. ³⁴⁾ Så sent som 1772 diskuteredes på Borchs kollegium om Browne var rettroende, idet teologen J. W. Bentzon i en disputats på 47 sider fandt det nødvendigt at forsvare Browne mod beskyldninger for at være indifferent, skeptiker og ateist.

Den danske ortodoksi betragtede således dette naturreligiøse gemyt med en vis mistænksomhed. En tilsvarende reservation overfor bogen om de folkelige vrangforestillinger mærker man ikke – bortset fra at Ole Borch fandt, at han ikke gjorde nok ud af de antike autoriteter, men at hans lærdom i andre retninger var stor. Peder Syv (1631-1702) ejede begge Brownes bøger, *Pseudodoxia epidemica* i den hollandske oversættelse, men har også brugt den engelske folioudgave. Blandt hans efterladte papirer findes en optegnelsesbog *De vulgi erroribus*, ³⁵⁾ hvori man skimter planen til et værk, der minder om Brownes. Peder Syv opregner otte grunde til folkelige vrangforestillinger, „de felles Vildfarelser“. Over siderne har han gjort ansatser til de områder, hvor de trives: *Errores in Physica, Philosophia, Artes mechanica, astrologica, medica, historica*, ligeledes om den folkelige overtro. På blad 39 verso står i margin et „Th.Br.“, og de følgende seks sider er referater eller korte parafrafer af Brownes *Third book*, den om dyrene. Han gengiver kapitlerne om elefanten, hesten, bæveren, grævlingen, bjørnen, basilisken, ulven og hjorten. Når vi længere fremme når til at behandle sprog og stil i Ackeeyes oversættelse, vil Peder Syv melde sig igen.

Ole Borch og Peder Syv er så meget yngre, at deres kendskab til *Vulgar Errors* ikke kan have haft betydning for det valg, man traf, da man i 1650 anmodede Ackeeye om at oversætte den. Der er næppe grund til at tro, at ideen stammer fra oversætteren selv, for han købte først sit eksemplar af bogen (der idag findes i Lund) den 6. maj 1650, som det ses af et egenhændigt notat i den. Denne opfattelse bestyrkes af tilegnelsen foran i oversættelsen, hvor han skriver: „Eders Kongelige Mtt: lod mig nogen Tid forleden veed Eders Kongelige Mtts Statholder her udi Kiøbenhaffn, velbiurdig her Jochim Gerstorff, naadigst anbefahle denne Tractat udaf Engelschen i Dansche Tungemaall att offuersette“. Disse ord udelukker dog ikke, at Ackeeye selv kan have taget et initiativ og opfordret andre til at opfordre sig, men det naturlige er, at tanken er kommet fra kongen og hans kreds.

Et eksemplar af førsteudgaven indgik i Frederik III's bibliotek. Forinden havde det tilhørt Peder Reedtz, som skrev sit navn i det. En bog

som *Vulgar Errors* med dens blanding af ny og gammel videnskab må have tiltalt de lærde i København. Man diskuterede også her alkymi, enhjørningens horn, levende væseners selvavl, om fluer opstod af råd, orme af snavs, om lemminger regnede ned fra forrådnede skyer. Men samtidig konstaterede Ole Worm, at lemningen havde kønsorganer, så hvad skulle man nu tro? De anatomiske dissektioner var så småt begyndt i det nye anatomikammer på Københavns universitet, og hos Thomas Browne kunne man læse om hans egne og andres eksperimenter, gennemførte efter den nye tids exacte krav. Han tog den danske videnskab, hvor den stod, nogle fordomme fik man afkræftet og rettet, andre blev man bestyrket i. Browne var, som Edmund Gosse har sagt, et spejl af sin tid, hørte ikke til dem, der udtaler tanker, som først to eller tre hundrede år efter bliver alles tanker. Han var „a little ahead of his contemporaries, but not much, and he never advances so far as to lose sight of them“.³⁶)

Situationen i Danmark var moden til Brownes bog og den danske oversættelse blev den første, der fandt sted til andre sprog. I Paris planlagde man i Brownes egen levetid både en latinsk og en fransk oversættelse, og forfatteren stillede sig, som rimeligt, imødekommende overfor disse planer, men den latinske kom aldrig, og den franske blev først realiseret i 1733. I 1668 kom en hollandsk oversættelse, i 1680 en tysk og i 1737 en italiensk. Om Browne fik kendskab til den danske nr. eet, kan muligvis studeres i hans papirer. Blandt dem skal der således være breve 1650-75 fra Isaac Gruter, som ønskede at oversætte *Vulgar Errors* til latin, hvad der ikke blev noget af. Hvis Browne har modtaget breve fra Danmark derom, havde det sikkert glædet ham, at hans bog var kendt af Danmarks konge og ledende mænd, og at de satte den så højt, at den omgående blev oversat. Og tilmed i et land, han havde føling med, hvor han fulgte med i hekseprocesser, og hvor der levede mænd som Ole Worm og Thomas Bartholin, hvis bøger han selv havde lært af. Havde Browne skrevet sin bog på latin, havde de lærde uden videre kunnet læse den, men engelsk kunne de færreste i Danmark. Interessen var der, og heldet ville, at man i Gabriel Ackeleye havde en engelskkyndig, der allerede i 1650 påtog sig arbejdet og på to år havde tilendebragt det, inden han i 1652 døde.

6.

Ackeleye som oversætter. Ordforråd: dyr, farver, lyde. Overfor det abstrakte. Latinens magt. Vi har indtil nu set på baggrunden for den oversættelse, der står i Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling: hvad man kendte til Thomas Browne i datidens Danmark og de forudsætninger, hans over-

sætter bragte med til sit arbejde. Hvordan er så selve oversættelsen, dens sproglige og æstetiske kvaliteter? Med det for øje skal nu ses på oversætterens ordforråd, hans forhold til de mere konkrete og mere abstrakte skildringer hos Thomas Browne, hans blik for den engelske forfatters sætningsbygning, og om han har evne til at gengive stilens mere forfinede træk: billede, metafor, lydvirkning. Det vil være rimeligt i det følgende at komme med ret lange citater, både fordi den danske tekst kun findes i bibliotekets ene eksemplar, som så vidt vides ikke er citeret noget sted, og fordi det er praktisk at få nogle tekststeder lagt på bordet og se med egne øjne. For en lingvist, der er kyndig i 1600-tallets danske sprog, er der mulighed for en grundigere undersøgelse. De næste sider vil give et signalement af oversættelsen uden at drage egentlige konklusioner.

Browne bevæger sig i kraft af sine emner og beskrivelser fra den nære og konkrete iagttagelse til de mest komplicerede og subtile udredninger. Hvordan klarer Ackeleye det nu at følge sin forfatter fra ordforrådets ene yderpunkt til de fjerne egne, hvor tanken måske forstås, men ordet fattes? Browne foretog engang et ganske ligetil eksperiment for at imødegå de gamle historier om det dybe fjendskab, der skulle være mellem tudsen og edderkoppen, og hvor sejren oftest blev tillagt edderkoppen: „Jeg satte eenn Ganng eenn Padde sampt eett Partie Edderkopper udi Glass, huor ieg saa Ederkopperrne gaa offuen paa Paddenn offuer aldt, huilche hun naar hun saa sit Hold slutte neder effter hiinandenn, henn veed eenn siuff paa faae Timmers Tid“ (III, 25, 6). Her var ingen vanskelighed for oversætteren, og man glæder sig over den gode gengivelse af „upon advantage“, der bliver til „saa sit Hold“. Et andet sted berettes om, hvordan foråret i England kalder millioner af frøer frem i grøfter og damme. I deres gennemsigtige æg er grå pletter som siden antager en dybere farve. Enkelte ord fra den engelske tekst er til sammenligning indsat mellem parenteser i den danske:³⁷⁾

Aff denne sorte och mørcke Substantz formeris och danniss Frøer omsider, som ieg sielffuer haffuer seet (as we have beheld), naar ieg Leegenn (the spawn) haffuer kast i Vannd och satt det saa udi eet Glass imod Solenn; thi denn sorte och runde Substantz paa faa Dagis Tid begynnede at bliffue støre och paa tage sig eenn oval Skichelse, och nogen Tid effter kunde ieg skionne Hoffuedet, Øynene och Halenn, och bleffue paa sidkastenn (at last) til dett som de Gamble kaldennde Gyrinum, huilchet nogele Uger effter bliffuer till fuldkommen Frøe och Beenene paa den voxe forre ud och Halenn forgaar at supplere det anndit bag till, som mand kannd see paa somme aff dennem der nyligenn haffuer forladt Vanndit; thi paa dennem er Halenn noget stumpit och stackitt (curtal'd and short), och icke saa lang och finne-

agtig som til forne. Een Deel venner dennem til at suemme och beweege sig i Vanndit. Det er indtil de bekommer Bene, att de derveed icke allenniste kunde bliffue til att suemme udi Vandit, medens end och at gaa paa Lannditt, efftersom Naturenn det saa haffuer besicchet att de lige anndre Amphibia skulde haffue derris Tilhold och leffue saa vel paa Lanndit, som i Vannditt. Och effterdi mannge holde det derforre att eenn Froe, efftersom den haffuer Lunge och drager der for sin Ande, kannd letteligenn druckene i Vand, da endog rationen chr skiellig goed (though the reason be probable), saa finder ieg dog intet Exempel att sligt er nogenn sinde skeett. Thi der ieg eenn Gangg det vilde forsøge, och gjorde eenn fast eett Spannd under Vanndit, leffuede den dog moxen sex Dage effter (III, 13: sidste afsnit).

Stykket er i en kølig, objektiv stil og udtryk for en usentimental og eksperimenterende holdning, ikke nogen løftelse i sproget som hos en Frans af Assisi's syn på dyrene, ingen broder ulv her, ingen broder frø. Ned i vandet med den og fast i klemmen. Oversætteren følger den engelske tekst nøje og finder gennemgående danske ord. Enkelte ord har han følt som fremmede: Substantz, formeris, oval, Gyrinum, supplere, Amphibia, rationen, hvad han røber ved at lade dem skrive med latinske bogstaver i den ellers gotiske skrift. (På engelsk stod der tilsvarende: substance, oval, porwicle or tadpole, supply, reason). „Formed“ blev til en tom fordobling: formeris och danniss, mens „stumpit och stackitt“ er en præcist nuanceret gengivelse af: curtal'd and short.

Lad os gå et skridt videre og undersøge, hvordan oversætteren er istand til at give farver, lyde og deres opståen. I den følgende farveskildring stivner han lidt overfor det tekniske og kemiske, men det blege engelske ord „are presented“ får på dansk mere liv, når andrikken vender sit hoved til eller fra lyset. De kemiske stoffer giver skiftende farver: „Saa giøer Spiritus salis paa blaaf Papir eenn Morgenn røed (orient red) Farffue. Ligerviis och Tarterum eller victril naar der kommer Fioler udi bliffuer der eenn deylig Carmorsin Farffue (upon an infusion of violets affords a delightful crimson). Och dett er underligt at troe huad mange Slags Farffuer spiritus Nitri giøer, och i Synnderlighed der som det bliffuer sat udi Glass indtill det trenger sig igiennem det; och fra slige Solennss Straaler disse underlige Farffuer maa skee reiser sig, huilchet mand kannd see paa leffuennde Chreaturer, saa som paa Andrechers Hoffueder och paa Fugle Feyre huilche haffuer derris sær Skin, der effter som de vennder sig till eller fra Liuset (according as they are presented unto the light“ VI, 12). Ildfluerne er derimod den rene natur uden kemi. Derfor står dette lille sommerbillede – bortset fra circulatig – i rent dansk: „De haffuer icke denne lueagtige Glanndtz offuer aldt, mennss

(but) ickun allennist paa Indsiden paa eett lidet huit Sted nær Halenn. Naar denn er fuld och frem ragt, da reiser der eenn dobbelt Lue udaff eenn circulagtig figur och eenn grøn Farffue som eenn Smaragd, huilchet mand kannd see och kiennde ennd och om Dagenn i mørcke Vraaer; menn naar den falder och syffniss sammen krøbbenn (seemeth contracted), da forgaar Glanndssen, och Farffuen allenne tilbage bliffuer“ (III, 25, 12). – At gengive lyde i ord, karakterisere stemmer, kræver ikke ringe ordforråd. Det næste citat viser, at oversætteren kun i eet tilfælde (*attritionem spiritus*) må søge udenfor dansk for at kunne forklare sig. Aristoteles havde påstået, at det var livsånden, der fik en indre membran hos fluen til at vibrere. Det troede Browne ikke på og undersøgte derfor med fingeren, hvordan summe-lyden opstod:

Huilchet mand skinbarligenn och klarligenn kand fornemme (as will be manifest), naar mand, emedenss de saa snurrer, vil ickun saa sagte legge sinn Finger paa derris Rygge eller andenn Stedtz paa dennem: Thi at mand da skall fornemme saadann Zittren paa dennem, lige som, naar mand vinder Papier om eenn Kam och blæser i Kammen (thereupon will be felt a serrous or jarring motion like that which happeneth while we blow on the teeth of a combe through paper); og dersom mand vil komme Ollie paa derris Hoffuidt eller paa andre Steder, da formindschiss Liudet heel megit, om icke ganndsche forgaær dem: Thi efftersom de iligemaade ere tørre och hindagtige partes (*dry and membranous parts*), saa hielper de formedelst *attritionem spiritus* (by attrition of the spirit) att formerre denn Snurren; och udaff denn Aarsage er Liudet aller sterchist i torre Veyr och suagist naar Veyret er fugtigt, och dett stunder imod Vinteren (III, 25, 10).

Dette stykke har også en vis „taktil“ virkning i beskrivelsen af de fornemmelser, som fluens summen gav i fingerspidsen. Det følgende landskabsbillede med rørdrummen og dens sang er ikke alene en god beretning af det hørte: som den vind, der lyder fra hule klipper, men også af anatomi og vejtrækning hos rørdrummen:

Denn som ville gaa igiennem Kiær och Marcher (that walketh the fens) och giffue Agt paa dem, skal fornemme at der er ickun stacckit imellem de drager Aandenn och til de sennder den ud igjen. Och idett de lader derris Aande gaa, giøer de icke allenne det Liud, mens naar de tager Luft til sig, kannd mand och høre det eett lanngt Tag borte (but the inspiration or haling in of the ayre, affordeth a sound that may bee heard almost a flight shoot).

Menn Aarsagenn til dette vunderlige och sær Liud (this strange and peculiar noise) de giffuer aff sig, kannd tilskreffuis Vind Pibenn huilchenn icke saaledis er skabt paa denne Fugl som andre flyvennde Diur (*volatiles*), thi aller

öffuerst haffuer den icke eenn Strube bequem til at danne sin Stemme (to qualifie the sound). Och i denn anden Ende gaar Liudet ved tvennde Greene need i Lungen, huilken division bestaaer ickun aff Semicircularibus fibris, och som naaer ickun halff Veyenn omkring det Stede formedelst huilchenn Skabning och Skichkelse de kannud udvidess och kand tage diss merre Vind til dennem (and are able to containe a fuller proportion of ayre), huilchenn efftersom denn opstiger med Gevaldt och ey finder nogen Modstand, da kommer den ud igienn med stoer Liud, ligesom denn Vind der udbryder aff hule Steder i Klipper (III, 25, 4).

Ackeleye står sig ganske godt som oversætter, så længe han bevæger sig indenfor sprogets arveord, som bruges hvor der er tale om de mere elementære livsforhold, de daglige og nære ting: dyr, planter, legemsdele, jagt, landbrug, den omgivende natur. Disse fugle, frøer, fluer og edderkopper fra Norfolk kunne ligeså godt være fra Sjælland og Fyn. Men det ville give et falsk indtryk af oversættelsen, om man standsede med ordforrådets mere anskuelige sider. Blader man gennem de to bind, støder man på hver side på latinske partier i det gotiske skriftbillede, og til tider står hele sætninger som latinske fremmedelementer. Det hænger sammen med den almindelige sproglige tilstand i Danmark ved den tid, hvor man, som Peter Skautrup siger „led under latinpsykosen, samtidig med at man bevidst og ærligt nok søgte at befri sig for den“. Det gjaldt først og fremmest indenfor videnskaben, hvor Bartholin'erne, Worm og Steno skrev deres værker på latin og dermed opnåede, at deres forskning fik international virkning. „Denne vinding udadtil gennem latin, skriver Skautrup videre, betales imidlertid indadtil med en næsten fuldkommen uinteresserehed i modersmålets opdyrkelse på disse områder“. Nationalsproget fulgte ikke med, når det drejede sig om at fremstille matematik, fysik, kemi, filosofi osv. Sproget blev ikke udviklet som fagene selv. Denne situation må tages i betragtning, når vi nu går videre med prøver på Ackeleyes oversættelse og undersøger, hvordan han fortolker de dele af Thomas Browne, hvor de abstrakte udtryk fortrænger de håndgribelige. Browne var tilhænger af William Gilberts lære om magnetisme (det var før Newton fandt tyngdeloven) og forklarer den således i 2. bogs 2. afsnit:

And first we conceive the earth to be a Magnetical body. A Magnetical body, we term not onely that which hath a power attractive, but that which seated in a convenient medium, naturally disposeth it self to

Och for det første saa holder ieg det derforre at jorden ehr eett Corpus Magneticum. Eett Corpus Magneticum kalder ieg dett icke allenniste som i sig haffuer vim attractivam, och eenn Ting op til sig kannud drage,

one invariable and fixed situation. And such a Magnetical vertue we conceive to be in the Globe of the Earth, whereby as unto its natural points and proper terms, it disposeth it self unto the poles; being so framed, constituted, and ordered unto these points, that those parts which are now at the poles, would not naturally abide under the Æquator, nor Greenland remain in the place of Magellanica. And if the whole earth were violently removed, yet would it not forgoe its primitive points, nor pitch in the East or West, but return unto its polary position again . . . This is probably, that foundation the wisdom of the Creator hath laid unto the earth; in this sense we may more nearly apprehend, and sensibly make out the expressions of holy Scripture, as that of Ps. 93 *Firmavit orbem terræ qui non commovebitur*, he hath made the round world so sure that it cannot be moved: as when it is said by Job, *Extendit Aquilonem super vacuo*, &c. He stretcheth forth the North upon the empty place, and hangeth the earth upon nothing. And this is the most probable answer unto that great question Job 38. Whereupon are the foundations of the Earth fastened, or who laid the corner stone thereof.

Aquilonem super vacuum. Hand udstrecher Norden paa det tomme, och hænger Jordenn paa Indtit. Och dette er dett skielligste Suar til dett store Spørmaal som staaar hoss Job: i dett 38 Capitel, Huor paa staaar Jordenns Fødder needsenchede eller huo lagde hindis Hjørnesteen?

mennss dett, huilchet, satt i cett bequemt och beleyligt medio sig sielff aff Naturenn føyer och bequemmer til cenn fixam och uforanderlig situation. Och saadann cenn Virtus Magnetica er ieg i Meening der udi Jordenns Globo er, ved och formedelst huilchenn den lempet och lauffuet sig effter Polos saa som effter sine naturlige Articulos och egenne terminos, efftersom den saalediss er skichett och lauffuit efter dennem, saa at de Steder och partes paa Globo som nu ere nær ved Polos, skulde ingenlunde aff Naturen kunde bare sig sub Æquatore, och Grønland icke kunde begaa sig der, huor Magellanica ehr; och om ennd denn ganndske Jord med Gevaldt bleff bragt aff Lauffue och bevægit, forlod denn dog icke sin Positionem Polarem, men kom did huor denn var før, ey venndenndis sig i Øster eller Vester . . . Dett er noch troligt at denne er denn Jordennss Grundvold, huilkenn Skabereenns Viisdom haffuet lagt, och effter denne Meening kand vi bedre fatte och udlegge adskillige Stæder i denn hellige Skriff, saa som det som staaar i denn 93 Psalm: V. 1. *Firmavit orbem terræ qui non commovebitur*. Hannd haffuet giort Jordan saa viss och fast at den ey kannnd bevægis: Lige saa staaar hoss Job: *Extendit*

Overfor første halvdel af citatet er man glad for at have den engelske tekst for at kunne forstå tankegangen gennem de talrige fremmedord, der endog ofte står i deres latinske kasus. Men overfor anden halvdel af citatet er totalindtrykket modsat, man forstod det med det samme; hvor-

for det? Fordi oversætteren på dette område havde et færdigt sprog til sin rådighed, det danske bibelsprog, som førte hans hånd, da han talte om Jordens grundvold og om, hvordan Herren ophængte den på Intet. Ordene taber i disse tilfælde intet af den visionære kraft, de havde i den engelske tekst.

Nye vanskeligheder løber oversætteren ind i lidt længere henne i samme afsnit, hvor Browne fortæller om tidens atomlære og om Descartes' nye teori om effluviums, som „flye by striated Atoms“, hvad oversætteren kalder „granndeviis“ (og muligvis skal forstås som støvkorn i luften). Kun en specialist idag kan sige, om denne oversættelse er korrekt i forhold til Descartes' teori; og hvordan skulle da Ackeleye i 1650 være i stand til med et ufuldkomment sprogligt redskab at skære ordene til efter den da allernyeste videnskabs mest subtile tankegange? De var begreber fra en ukendt verden og det heltmodige forsøg måtte slå fejl, men når Browne ender sin betragtning med jævne ord om det sidste blad i naturens store bog og antyder de mulige følger af, at naturens kræfter frigøres, lyder de på dansk med samme stille styrke:

Now whether these effluvioms do flye by striated Atoms and winding particles as Renatus des Cartes conceiveth; or glide by streams attracted from either Pole and Hemisphere of the Earth unto the Equator, as Sir Kenelm Digby excellently declareth, it takes not away this vertue of the Earth . . . And truly the doctrine of effluxions, their penetrating natures, their invisible paths, and unsuspected effects, are very considerable; for besides this Magnetical one of the Earth, several effusions there may be from divers other bodies, which invisibly act their parts at any time, and perhaps through any medium; a part of Philosophy but yet in discovery, and will, I fear, prove the last leaf to be turned over in the Book of Nature.

huert Middel, huilchett er eenn Part och Deel af Philosophia hid indtil icke aabenbarrit och kynndigt. Och ieg frychter det vil bliffue det sidste Blad udi Naturens Bog att om vennde.

Enntenn nu disse effluvia flyer granndeviis, saa som Renatus de Cartes meenner, eller och stromeviss flyder, och om de Strømme skulle attraheris fra eenn udaff Jordens Polis eller Hæmisphæriis til Æquatorem, saa som Sir Kenelme Digbye herligenn tilkiennde giffuer, det betager ingenn lunde Jorden denne Kraft . . . Och Doctrina de effluxionibus, i Sanndhed, derriss igiennem trenngennde Natur, derriss usiunlige Stige och Veye och ufordechtige Virchninnger ere heel considerable och merchværdige. Thi forudenn denne Jordenss magnetiske Krafft och Udretningg kannnd der och verre adskillige effluctiones aff andndre flerre Corporibus huilche usiunligenn forretter derriss Verch udi alle Tider, och maa skee formedelst och ved eett

Oversætteren må have følt et sprogligt tomrum foran sig, når han skulle sige det, der ikke før var sagt på dansk. Han var slavebundet af latinen og hans sprog bliver næsten makaronisk. Vi så, hvordan han respekterede de latinske kasus, for eks. skrev: „af andre flere corporibus“. Og overfor visse afsnit er det vigtigere at kunne latin end dansk for at kunne forstå dem – medmindre man kigger i den engelske tekst. Men Ackeleye slog sig ikke til ro i denne sproglige position, for læser man videre i de vanskelige kapitler, støder man på varianter af de latinske gloser. Der har været en uro i hans sprogfølelse, der fik ham til at gå videre. I det sidste citat blev virtus magnetica lidt henne til „magnetisk Krafft“. Når han gennem latinen har sikret sig at blive forstået, vover han at bruge en dansk benævnelse og bruger den igen. Corpus magneticum bliver snart gennemført som „magnetisk“. Dermed har ordet ligesom fået borgerret. Men i andre tilfælde er det, som om de nye danske ord mister terræn i hans bevidsthed. Betegnelsen for magnetens higen mod polen, verticity, kaldes flere steder „vertisitet“ (eller directivam et polarem facultatem), men langt inde i kapitlet bliver det endelig fordansket til „sin Venden imod Norden“. Dog det holder ikke, han falder igen tilbage til den latinske form, der var tryggest for hans sprogfølelse. Vi ser et sprog blive til, den latinske skal er hård, men de små brist og revner i den tager til. Nye ord titter frem, nogle forsvinder frygtsoomt, men noget er på vej.

Omstændighederne kan minde om stillingen idag, hvor det dominerende fremmedsprog ikke er latinen, men engelsk og amerikansk. Visse begreber kan vi heller ikke idag udtrykke med et rent dansk ordforråd. Medlemmer af et fodboldhold kan kun kaldes center-forward, half-back og de spiller semi-finale; en offentlig person må have et image, kontoret for public relations yder service, forlæggeren betaler royalty osv. Der findes ikke andre fuldt dækkende ord, ligesom der i det 17. århundredes Danmark ikke var danske ord for vis attractiva eller Descartes' effluentiones. Dengang som nu var man i den tvangssituation, at sproget ikke ejede ord for de nye begreber. Nu som dengang kan man hægte den bestemte artikel på det fremmede ord: royalty'en, center-forward'en. Ackeleye gør det samme, når han oversætter til: „Efter som Electrum'et kølniss“ (flere eksempler i II, 4) og går på den måde – som vi – det nationale sprog imøde.

Da Thomas Browne begyndte på sit værk, var han tilbøjelig til at skrive det på latin for at kunne „propose it into the Latine republike and equall judges of Europe“, skrev han i forordet. Han endte med at skrive det på engelsk, for landets „ingenuous Gentry“, men emnet, siger

han videre, „will sometimes carry us into expressions beyond meere English apprehensions“. Han frygtede altså for, at det nationale sprog ikke havde ord for det rige indhold i de nye videnskaber, troede sig i en situation, der svarede til den, som dansk sprog var i på samme tid. Når han trods dette alligevel valgte at skrive på engelsk, var det fordi en række oversættelser til engelsk havde skabt en nomenclatur også for de abstrakte fag. Og hvad der måtte mangle af ord, var Thomas Brownes ordfantasi i stand til at konstruere ud fra latinske rødder.³⁸⁾ Mange af hans nye gloser, og flere af dem blev i sproget, er en optagen af romanske ord, som han savnede på engelsk. Da det har mange af disse elementer i forvejen, føles disse nydannelser ikke så søgte, som de kan virke i andre germanske sprog. Der skete nu det for så vidt logiske, at når Browne til eksempel havde fundet et engelsk ord for „elektrisk“, bliver det af hans danske oversætter oversat tilbage til latinen. Når Ackeleye latiniserer over en bred front, er man i den paradoksale situation, at de ord Browne havde angliceret, af hans „fordansker“ bliver ført tilbage til det latin, de oprindelig var hentet fra.

7.

Grævlinge-essay'et. Sammenligning med Peder Syv. Ackeleye og sprogets patrioter. Som skribent er Thomas Browne næsten altid god i den enkelte sætning og gennemfører dens paralleler og billeder smukt. Det gælder også om de enkelte paragraffer, men sjældent kapitlerne, for ikke at tale om „bøgerne“, som aldrig er vel komponerede. De mange associationer og indfald fører tit bort fra hovedsagen og lader stort og småt figurere med samme styrke. Det eneste, der giver bogen en vis linie er forfatterens fortrolighed med skabelsberetningen, idet han fremstiller tingene i samme rækkefølge, som Vorherre skabte dem. Som prøve på et kapitel skal her gengives den fuldstændige oversættelse af det lille essay om grævlingen, brokken som den her kaldes. Det falder i en nydelig tredeling og gennemfører i den lille form de tre principper, Browne lagde til grund for den rette erkendelse: autoritet, fornuft og iagttagelse. Bevægelsesorganernes sindrige mekanik stiller store krav til en oversætter og viser, hvor denne har sin styrke og sin svaghed. Grævlingen ses tit på skråninger, og det gamle spørgsmål var, om den har benene kortere på den ene side end på den anden:

Endog den Meening och Tanche om Brocke, at derris Fødder skulle verre sterkere paa den enne Side ennd paa denn anden, icke er, maa schee heel gammel, saa er denn dog almindeligenn udaff lettstroende och u-erfarne vedtagen. Och dett samme samtyecht udaff de flerste der dennem dagligenn

effter jager, huilchet ieg dog, naar ieg det rett besinnder och hoess mig offuer veyer, befinder ieg dett med Autoritate, sensu och rationibus stridenndiss (which notwithstanding upon enquiry I find repugnant unto the three determinators of truth, Authority, Sense and Reason): Thi først och fremmist da bekiender Albertus Magnus, att hannd iche torde denne Tanncke til Bestyrchnning noget forregiffue, men Aldrovandus siger rett ud, att der ehr aldelliss indtet om, och att aldrig nogenn haffuer kundet merchit noget sligt Uliigheed med Lengden paa derris Beenne; och ieg for min Personn haffuer ey sligt hiid intill kundt fornemme uannseet det derforre holdiss att Benenne paa denn vennstre Side skal være stærkere paa denn, ennd som de paa denn høyre Side.

Ydermerre, det siuffnis (seems) ganndsche imod Fornufften at verre och med denn gemeenne Naturrennss Maade aldelliss stridenndiss; thi der som vi beskrev alle Diur derris Lemmers Sammelsettelse och Ordenn, da skall vi befinde att Benene paa dennem ere udaff lige Lenngde och aff jeffuenn Antall. Endog att Bagbeenene paa somme Diur iche saa lige ere aff lige Lenngde med Forbene saa som paa Frøer, Græshopper etc, eller begge lige med de mellemste, saa som paa Edderkopper, saa som Aristoteles dett udi hans Bog *De incessu animalium* slutter; fuldkommene och fødende fire fødte diur, huilche der staar saalediss att de andre Lemmer der ere tuert imod och fra de nedste Been bestaaer udi dett samme Plane, och eenn Linie nedstigendis fra derris Naffuel interseccer udi *Rectangulis Jordenns Axim* (perfect and viviparous quadrupeds, so standing in their position of proneness, that the opposite joynts of neighbour legs consist in the same plaine, and a line descending from their navell intersects at right angles the axis of the earth): ieg maa bekiende dett hennder sig tit att een Hummer haffuer lenngere Klou paa denn ene Side ennd paa den anden, men dette er iche egentlig derris Beenn, menn eenn derris Lem att fatte med (but a part of apprehension) huor ved de griber och tager derris Føede; thi Benenne paa dennem ere bage-lænngs venndt tuerdt imod derris Klouffuer.

For dett sidste dette Diurs optennchte Vannskabelse (monstrosity) er heell ilde grundet, i dett de tillegger det sterchere Been paa denn enne Side end paa denn anden: thi att firre fødte Diur giøer derriss Ganng per diametrum dett er de Bene der ere kaarssviss offuer fra huer anden huile eller bevæger tillige, saa att de tuende Beenne stedtze ere udi Action, och tuende aff dennem paa den sielff samme Tid stannder stille naar de andre to beevægiss (that is the crosse legs moving or resting together, so that two are always in motion, and two in station at the same time). Och haffde det verit lideligere (more tolerable) der som de haffde skreffuet att Beenene udi det Diur kaarssviss suarrede huer andre udi Lenngden: thi da haffde de Beenn udaff lige Lenngde bevægits tillige, eller tillige stanndes stille, i denn Sted paa denne Manner Gangenn giøriss med Beenn udaff ulige Lenngd, huilchet eenn huer der vil giffue Agt der paa kannnd befinde (III, 5).

Atter her viser den sproglige uro sig i at ordene for de tre faste kriterier er usikre: Reason bliver allerede indenfor nogle få linier både til rationibus og fornuft, mens sense optræder som sensu og senere hen som: Erfarenheden (III, 2), Udwortiss Sind og Sandtz haffuende (III, 18). Dette vokseværk går ud over stilen, da den gode oversætter bl.a. kendes på, at han fastholder det samme ord for den samme ting og lader det vinde styrke ved gentagelsen, hvis hans forfatter har ønsket det sådan. Står der i originalteksten 100 gange reason, bør det gengives lige så mange gange med det ene ord, som oversætteren nu har bestemt sig for, så linien ligger fast. Så naturligt det krav er overfor et moderne og færdigt sprog, så urimeligt er det overfor en oversætter, der arbejder i det ufærdige og skal have det til at føde nye ord.

Som tidligere nævnt ejede og studerede Peder Syv Vulgar Errors og foretog udskrifter fra tredje bog om dyrene, og da det ikke er uden interesse at se samme tekst i to oversættelser, skal et par steder fra Syv sammenstilles med Ackeleyes tilsvarende. I kapitlet om bjørnen (III, 6) behandlede Browne fosterets tilblivelse og fødslen: „Begyndelsen giørriss ab ipso infante, hvilchet, naar den bestemte tid kommer begynder at vil forandre sin Verrelse och stræber hart, dilacererendis det den tilforne forhindrede“, oversatte Ackeleye på sit halve latin, mens Peder Syv var istand til at sige det samme uden fremmedord. Fødslen er, oversatte han: „Liv og Bevegelse hoos begge Parter, dend fødendis og dend som føder. Dend første skeer hoos Fosteret, hvilket, naar Tiden er fuldkommen, prøver at forandre sin Bolig og stræber at komme fort, brydendes de Parter som holde det tilforne“. ³⁹⁾ Det fra Ackeleyes oversættelse anførte kapitel om grævlingen resumerede Syv derimod således:

At en Brok eller Greving skulde have kortere Been (mellem Kneet og Ankelen) paa dend ene Side end paa dend anden. Dog dend Meening er ikke de gamles, men de Theoristers og Uforfarenheds Elskeres (theorists and unexperienced beleevers), ja end-og deres som have Lejlighed at see og jage dem dagligen, men underkjendes at være vist af de 3 som dømme om Sandhed: Myndighed, Sindene og Fornuften. Albertus taler tviilraadigt (dubiously) herom, men Aldrovandus klarligen. Tilmed er det mod Fornuftens og Naturens Løb, hvilken i Been og andre Redskab til at bevege sig med agter en Lighed i Længden og i Tallet (observe an equality of length), omend undertiden de bageste ere længer end de forreste, som i Frøer, Græshopper, eller de bageste og forreste end de midle, som i nogle Ædderkopper. Vel haver Krebsen undertiden en Klov (claw) paa dend ene Side længer end dend andre, men de ere ikke egenligen Been, men noget at tage eller holde med.

Ackeleye er her bedre i sin gengivelse af „theorists and unexperienced beleevers“ som „lettroende og uerfarne“ end Syvs „elskere“, som måske er kommet ind, fordi Syv har forbundet beleve med lieben. Og dennes ordvalg for de tre sandhedskriterier: Myndighed, Sindene og Fornuften, forstås for de to førstes vedkommende ikke før man kigger i den engelske tekst. At Syv vælger to andre ord end Ackeleye viser, at sproget endnu var flydende i sin begrebsdannelse. Men Peder Syv er mindre tynget af latinen, som særlig det første eksempel viser. Han havde den fordel at kunne nøjes med at give parafraser og vælge nogle overkommelige partier ud af den tunge bog, som den anden var bunden til at følge sætning for sætning, kapitel for kapitel. Syv havde også den fordel, at han var en generation yngre og blev båret af den nationale bevægelse, der havde sat ind mod fremmedelementer i sproget. Havde Syv kendt Ackeleyes oversættelse, kunne han med nogen ret have anvendt sine egne ord om den, der „tale et formængt Maal“ og skrev dansk „forpudrede med fremmede Ord“. Når en sprogpatriot, forstander for Herlufsholm, Poul Jensen Colding,⁴⁰) allerede i 1626 havde talt danskens pris (på latin): „Hvad findes der da i det latinske sprog eller i noget andet, der jo ligeså bekvemt kan udtrykkes på dansk? Mangler vi ord for vore egne og hjemlige ting?“, så var den første sætning ren ønsketænkning. Der var store udsnit af tidens viden, som ikke „ligeså bekvemt kan udtrykkes på dansk“. Men den anden påstand var mere rigtig, for vi har netop set, hvor smukt Ackeleye fremstillede „vore egne og hjemlige Ting“, da han skrev om en rørdrum eller om frøerne og deres formering.

Men sagen var, at Ackeleye overhovedet ikke var sprogpatriot. Gennem sine rejser og læsning var han blevet kosmopolit, og hans Sorødisputats viste ham som en hårdnakket royalist. Han følte sig mere knyttet til monarken end til det nationale. Hans hovedformål var at skrive et sprog, der blev forstået af læseren, og hvem var hans læser fremfor alt? Frederik III talte og læste latin og det var fra ham opfordringen til at oversætte Vulgar Errors udgik. Ønsket gik ud på en oversættelse til dansk, men når sproget ikke havde ord for de mere subtile begreber, er det naturligt, at oversætteren greb til latinske ord eller sætninger. De kom lettere til ham, og han kunne være sikker på, at monarken forstod dem. Når den rigtige forståelse var sikret, kunne man forsigtigt putte et dansk ord ind. Som Peder Syv sagde endnu så sent som i 1685 om sine egne forklaringer: „Sommesteds gives en gandske mening paa Latine at den des bedre kand forstaaes“. Når Ackeleye valgte sine ord, har han sat sig for at gøre bogen forståelig for en, der var en god latiner som han selv.

8.

Sætningsbygning. Parallelisme. Retorik og pondus. Ligesom Ackeleye med større eller mindre held søgte at respektere Brownes ordvalg, bestræber han sig på at bevare forlæggets sætningsbygning, så langt som det nu kan forenes med de forskelle, der er mellem de to sprog. Oversætteren må også ind imellem skifte ordklasse, hvad man kan finde eksempler på i de citerede steder. I syntaksen vender oversætteren sommetider om på rækkefølgen af de enkelte sætningsdele. Browne holder meget af at indlede en periode med et *That*: „*That a Brock or Badger hath his legs of one side shorter then of the other, though an opinion perhaps not very ancient, is yet very generall, received not only by theorists and unexperienced beleevers, but . . .*“ var hans anslag i grævlinge-essayet. Det bevarede Peder Syv, mens Ackeleye flyttede substantivet „*opinion*“ frem og dermed strammede sætningen. I II, 6, 10 har Browne otte sådanne *At*-indledninger på rad, og vi ser, at Ackeleye respekterer hveranden og ændrer de mellemliggende, tegn på at han har blik for sætningers karakter og vogter sig for den slappe stil. Men hvis stilen er manden, kan sådan en stramning give et lidt forkert indtryk af den engelske forfatter, hans tempo, bevægelser og måde at tage tingene på. Han hørte til dem, der tænkte i bredden og lod sætningerne folde sig ud efterhånden som indfaldene meldte sig. Når den skrivende endnu ikke ved, hvordan en *passus* skal ende, er det praktisk at begynde med et „*That*“, for så kan der undervejs blive plads til appositioner og indskud. Parallelen er vel egnet til Brownes rolige selvudfoldelse, det dvælende og snakkende. Hvad er blevet til som en parallel tanke vinder ved at blive udtrykt i en tilsvarende sætning. Den første periode i 3. bogs 1. kap. lyder således:

The first shall be of the Elephant, whereof there generally passeth an opinion it hath no joints; and this absurdity is seconded with another, that being unable to lie down, it sleepeth against a Tree; which the Hunters observing, do saw it almost asunder; whereon the Beast relying, by the fall of the Tree, falls also down it self, and is able to rise no more. Which conceit is not the daughter of latter times, but an old and gray-headed error.

Det første Dyr ieg vil tale om ehr Elephanten, om huilchen der er eenn Meening aldmindeligvis giænnngs, att denn skulle verre læddeløess och udenn nogenn Gelench; och her paa eenn annden urimmelig Historie grunddiss och indförris, att, effter som denn icke er goed for at legge sig need, denn da skulle souffue imod eet Træ staaennndiss, huilchet naar Jegerne mercher, sauffuer de Træet nestenn igiennem, och efftersom bemelte Bæst sig op til Træet skal holde och huile, falder tillige med Træet

need, och ey skal verre goed for at reisse sig sielff; huilckenn Tanncke icke er eenn nye eenn, men, eenn old gammel Vildfarelsse.

Denne legetøjsselefant er ikke til at stå for hverken på engelsk eller dansk. Men man må indrømme, at et værdifuldt billede er gået tabt undervejs. Slutordet „old gammel Vildfarelse“ er en bleg og utilfredsstillende version af „gray-headed error“, hvor ideen bliver en person, man ser for sig, det grå hovede. At elefanten er skabt uden led kunne syntaktisk have stået isoleret, men det udsagn bliver hos Browne hægtet til een lang kæde gennem ordene: whereof, that, which, whereon, which. Disse skrøbelige ord bær en lang beretning, men hængslerne holder til vægten, og perioden når frelst og sorgløst igennem til det fjerne punktum. Lykkes det samme i den danske form? Sætningen beholder stort set sit præg, idet oversætteren reducerer relative og erstatter – heldigvis – de tre ing-former (being, observing og relying) med: eftersom og når, en nødvendighed, der ikke gør sætningen mindre browne'sk, men mere dansk.

Når Browne bliver ivrig, forlader han den magelige stilling og hans sætninger bliver mere spændstige, antager til tider en retorisk form, således som i det s. 36 bragte citat, hvor han foregriber de spørgsmål, som Darwin længe efter søgte at besvare. Eller i afsnittet om enhjørningen (III, 23), der er for langt til at citeres, munder bevisførelsen ud i een lang sætning, hvor man ser den talende løfte fingeren for hvert argument, han har samlet mod den tro, at der skulle være gemt underfulde medicinske kræfter i dyrets pulveriserede horn. Som dygtig advokat har han først gjort vidnerne suspekter og nedsabler derpå modparten i en lang passus, der er opbygget på det ene ord: Since. Det forekommer syv gange og bliver af oversætteren reproduceret med ligeså mange: Efterdi.

I det eksemplar af *Vulgar Errors*, som Ackeleye benyttede under arbejdet, kan man se, hvor opmærksom en læser han var. Udfor slutningen af III, 11 er der sat et NB i margin og en streg under samtlige substantiver. Og dem er der mange af i det næste citat, hvor de bidrager til at sætte tempoet ned og give sætningerne en sat og værdig gang, meget passende til forklaring på griffen som emblemstyr. Substantiverne ruller frem og man glæder sig ikke mindst over „all heroick Commanders“, der bliver til Høybefalningshaffuende. Både Browne og Ackeleye er imponeret, og vi forstår gennem de magtfulde ord, hvorfor griffen fortjente at være symbol for baroktidens samfundsstøtter:

For Exempel der kunde vid denn betydiss eenn goed Vergis udfordrede Eigenskaber och Qualiteter (the properties of a Guardian), saa och eenn

huer som noget er anbetret; efftersom ved oprettede och de spidsede Ørren forstaais at mand hører sig for och vel tydiss, ved Vingernne Snarheden til att sette i Verch (the wings celerity of execution), Løvenns Størchelse, der unnder forstaais Moed och Dristighed, ved denns kraagede Neb igienn Holdennhed och Karighed (reservance and tenacity). Denn ehr Iligemaade eett Emblema fortitudinis et magnanimitatis, efftersom den er sammensatt aff eenn Løeve och eenn Ørnn, huilke ere de brauffueste och frimodigste aff Fugle och firre fødte Diur (as being compounded of the Eagle and Lion, the noblest animals in their kinds); Mand kannnd Iligemaade det och henntyde paa Fyrster och Herrer, Præsidenter, Generaler, och andndre Høybefalningshaffuennde (and all heroick Commanders), och der for er dett Iligemaade mannge fornemme Stammes udi derris Vaabenn giffuenn at førre.

9.

Brownes billedsprog på dansk. Ændringer undervejs. Thomas Browne stod på tærskelen til klassicismen og den newtonske periode, hvor det nye Royal Society opstillede sine regler for, hvordan videnskabelige eksperimenter skulle beskrives sprogligt: en objektiv, distinkt prosa, der ikke ønskede at overtale med fagre ord og klange, „swellings of style“ og anden retorik, men ville overbevise med argumenter, en „close naked, natural way of speaking“.⁴¹) Men Browne overskred aldrig denne tærskel. I de livsfilosofiske værker som *Religio Medici* og *Urn Burial* ville denne holdning have været dræbende, fordi de bøger lever i kraft af deres metaforer, overtoner, rytmer og evne til at fremkalde associationer. Denne prosa har man sammenlignet med orgelmusik under store og mørke hvælvinger. I *Vulgar Errors* tilstræbte han derimod en mere neutral prosa, forsøgte at være den kølige iagttagere og ræsonnør. Lykkedes det for ham? Ingenlunde; som den kunstner han var, kunne han ikke lade være med at vælge det suggestive ord fremfor det objektive, fordi han kendte til ordenes slumrende kræfter, der kan gøre en lille ting stor.

Han vidste, at sproget lever gennem sin anskuelighed, at det konkrete må foretrækkes for det abstrakte, og begreber må gøres levende ved bilde og sammenligning. De bragte citater har vist, at oversætteren fulgte sin forfatter meget langt på disse veje: rødrummens sang som vinden, der lyder fra klippehuler, naturens store bog, hvis blade vi vender, bibelcitaterne, fluens zitrende lyd, som når man blæser i en kam, der er omvundet med papir. Der er eksempler nok at tage af. Browne sammenlignede ormenes bevægelser med havets bølger, ormene, hvis „Ender ere runde, och sig bølgeviis frem eller tilbage skyder, huor denn ene Bølge

driffuer denn andenn frem, formedelst huilchenn inversion och Bagvendelse de sig bagelennngss bevæger“ (III, 15). Når skibe passerede de magnetiske bjerge på Indiens kyst, droges jernnaglerne ud af skrogene og fløj „som fugle“ mod kysten. Culinary flames blev til Køkkenild, elefantens pillars of flesh til Kiødstøtter. Nu og da forfaldt oversætteren til tautologier, de er dog ikke alle i Else Skolemesters stil, men kan give nye facetter: examined → examinerede oc overvejede, Magneticall eminence → Magnetisk Magt oc Fyrighed. Det er nu ikke altid oversætteren følger forfatteren til vejs ende, sommetider glemmer han eller modificerer en sammenligning. Når Browne beskriver sine forsøg (II, 3) med at lægge magnetsten på to flydende korkstykker, hvorefter disse „both hoise sayle and steere unto each other“, stryger den sindige oversætter disse sejl og nøjes med, at de „stunder til huer andre“ (for det er jo metallet og ikke noget sejl, der sætter gang i korkstykkerne). Brownes næste billede i samme sætning „they mutuallly approach and run into each others armes“ beholder han: „och falder huer anndre saasom i Armmene“, men det indskudte „saasom“ viser, at han egentlig finder denne metafor ekstravagant.

Lytton Strachey fortæller om, hvordan han i sine unge dage i Oxford var betaget af Thomas Brownes musikfyldte prosa, havde for vane at tilegne sig en periode og gå lange ture med den „upon the inward ear“.⁴²) Han havde ikke kendt lykkeligere øjeblikke end når han udrullede disse perioder „to the darkness and the nightingales“. De stykker har sikkert ikke været hentet fra Vulgar Errors, og en pragtsentens som „Our life is a pure flame and we live by an invisible sun within us“ må man ikke vente her – selvom dette billede kunne være anvendt på legemets forbrænding, hvis videnskabens daværende udvikling havde gjort det muligt at anvende denne metafor, som foregreb en langt senere opdagelse. I slutningen af 5. bogs 19. kapitel kommer Browne med en lille programudtalelse om forskellen mellem det digteriske og det videnskabelige syn på tilværelsen. I dette værk har han valgt det sidste, men stilens billeder og klange røber, hvor han har sit hjerte:

We will dispence with Beares with long tails, such as are described in the figures of heaven; We shall tolerate flying Horses, black Swans, Hydra's, Centaurs, Harpies and Satyrs; for these are monstrosities, rarities, or else Poetical fancies, whose shadowed moralities requite their

Enndtenn Biørnne haffuer stachede eller lanngge Haler, som de tuende himmelsche Tegnn saalediss kaldit affmaliss, vil ieg iche disputere; ieg vil saa lade dett gaa henn som skriffuiss at der ere flyennde Heste til, sorte Suaner, Hydræ, Centauri, Harpiæ och Satyre till; thi at disse ere

substantial falsities. Wherein indeed we must not deny a liberty; nor is the hand of the Painter more restrainable than the pen of the Poet. But where the real works of Nature, or veritable acts of story are to be described, digressions are aberrations; and Art being but the Imitator or secondary representor, it must not vary from the verity of the example; or describe things otherwise than they truly are or have been. For hereby introducing false Idea's of things it perverts and deforms the face and symmetry of truth.

med Sandheden som hannd burde at lade ubesmidt.

vanndschabte Ting, heel rare, eller poetiske Dicht, under huielche ligger skiuldt adskillige gode Lærdomme: Huor udindenn vi dog icke faar at negte Malerenn Friheed merre ennd Poeternne; men huor som heldst Naturenss reale Verche, och sanndferdige Bedriffte skal beskriffuiss, da ere digressiones aberrationes; och denn som beskriffuer sligt maa icke vige fra disse Lignelsser hannd haffuer for sig, eller beskriffue noget anderlediss ennd det i Sandhed er eller haffuer verrit: Thi i det hannd indbringer falske Indbilinger om adskillige Ting da forderffuer hand der

Her opereres på engelsk med ordenes lyde, rytmeskift og med indrim (der var lette at hente i latinske afledninger) på -ities: monstrosities, rarities, fancies, moralities, falsities indenfor blot tre linier. Vi havde også sådanne akustiske virkninger i dansk: hulter-bulter, last og brast, hinkende-linkende osv. Over for sådanne krav må det med det samme siges, at oversætteren giver op, men retfærdigvis tilføjes, at de tilsvarende steder er efterset i den hollandske og franske oversættelse, og at heller ikke her er der forsøg på at eftergøre disse klange. Den franske er fra 1733 og havde et højt udviklet sprog bag sig, men når selv den rige fugl kommer hinkende, kommer linkende, hvordan skulle da den fattige komme brusede? Det er værd at se, hvor meget den danske oversætter yder og se, at han ejer en vis stilsans og i ikke ringe grad arbejder med plan i sin fordanskning: i den første sætning ændrer han placeringen af We will og We shall, så de danner en kiasme indenfor parallelterne. Slutningens dunkle og uoversættelige „symmetry of truth“ går han udenom, og de to tunge verber (perverts and deforms) fordeler han på en hoved- og en bisætning. Sit bedste yder han overfor den metaforiske knude „shadowed moralities“, som han løser op til: digte under hvilke ligger skjult adskillige gode lærdomme.

De mange latinismer i oversættelsen sagde mere om tiden end om oversætteren, de små forskydninger indenfor billedsprog og syntaks røbede lidt om hans stilsans. Tilføjelser og udeladelser bidrager også til at give et indtryk af hans forkærligheder, forkundskaber, eller, hvor de

mangler, af hvad han eventuelt har misforstået. Det er forbavsende lidt, når man tager i betragtning, hvor vidtrækkende den viden var, som blev fremført i Brownes opus, alle de forfattere han citerede, f. eks. Rabelais' Grandgousier, „that ate sixe pilgrims for a salad“. Den hentydning forstod Aceleye for en gangs skyld ikke, for han skrev: Een aad sex Pillegrimmer for eenn Soldatt“. Da Luther under sit arbejde med at oversætte bibelen i den hebraiske tekst stødte på et ubestemmeligt dyr, som ingen vidste, hvad var, tog han en rask beslutning og kaldte det en rørdrum, som dermed kom ind i bibelen.⁴³ I Brownes beskrivelse af det største og mindste (VI, 8) tages colibrien, the humbird, som eksempel på et af de mindste flyvende væsener. Da Aceleye ikke har kendt den fugl og ikke kunne slå den op i den engelsk-danske ordbog (som ikke fandtes), valgte han at kalde den en oldenborre, intet dårligt valg.

Aceleye viser stor sikkerhed overfor alt i den gamle verden, antiken. Om den grådige Philoxenos fortæller Browne (VII, 14), at hans grådighed var sådan at for at „engrosse the messe, he would preventively deliver his nostrils in the dish“. Hans strategi bliver mere indlysende, når oversætteren siger: hand var saa meget slugenn, att hand holdt baade med Næse och Mund i Faddit paa det at andre som sad tilbords med hanem skulle vemmiss ved det hand gjorde och hand ene kunde beholde Maddenn, hvor det sidste er en diskret tilføjelse. Aceleye var sikkert vokset op på landet, og da Browne et sted udtrykkeligt erklærede, at taks ikke var giftig, blev Aceleye betænkelig, idet han som søn af en godsejer kunne have oplevet, hvordan heste døde af at æde af dette træ. Den fejl lod han ganske stille glide ud af teksten.

Een bestemt ændring er gennemført overalt i oversættelsen og uden undtagelse. Når Browne anstiller sine betragtninger, anfører han meget ofte sine kontrolprøver med ordene: as we made experiments in globes of wax, as we have made triall in elk's hoofs, hawk's talons, as we have

På modstående side: Fig. 8. Prøve fra håndskriftet med Aceleyes oversættelse. 3/4 størrelse. Slutningen af VI, 4, der foregriber pointen i „Jorden rundt i firs dage“:

Thi dersom tuennde paa eenn och denn sielff samme Tid giffuer dennem til at seiyle denn ene imod Østenn och denn andenn imod Vestenn rundenn omkring Jordenn, och skulle mødis paa det samme Sted huor de skildtiss ad, da vilde det skee at hannd som gich imod Østenn imod Solenns diurnum motum, vil baade (gaine) eenn Dag, formedelst at hannd anticiperer dagligenn noget aff dennss circul formedelst sinn egenn motum; men hand som gaar vesterlig med Solenn och følger Solens Lob, kommer til at feyle (lose) eenn Dag formedelst hannd secunderer Solens revolution; och derforre bleff det icke fuldkommeligenn och nøyagteligenn decideret ex hoc fundamento att Delos laa midt i Verdenn, fordi at Jupiter loed thou Ørnne flye, denn ene imod Østenn denn andden imod Vestenn, och att de møttiss igienn ved bemelte Øe Delos.

Thi der som Curvede vaa som og som
sleff samme led giffur samme fell
at Dagle som for indv. i form og
som Anden indv. i form i Anden Om
"Fing Form, og fælle Modie vaa
"at samme der for de d'etliche de,
da v'lede det der at samme som sig
indv. i form indv. i form i form
motum, v'le de de som dag, ~~for~~
"da at samme anticiperer Dagle
Dagle aff. Omme Circuit formidst
i form motum; Men de de som
v'lede indv. i form og følger i form
de, kommer de at fælle som dag
formidst de de Secunderer i form
revolution; Og der for de de de
v'lede omme og Dagle de de
de de ex hoc fundamento at de de
de de de de, for de at de de
de de de de de, som for indv.
i form de de de de de de de
de de de de de de de de de
de de de.

made triall, we have included snail's in glasses . . . Her ændrer oversætteren altid personen fra vi til jeg. Disse passager gør forfatteren til et personligt væsen, i ental. Man ser ham for sig, bøjet over snegleglasset eller drejende vokskuglen. Fortællerens person træder ind, som det sker hos Grundtvig, når han i Jyllands pris fortæller om, hvordan finken en vinterdag kvidrer, „naar Jydesvenden, som jeg saa“, giver den korn ved ladedøren. På samme måde har Brownes oversætter – sikkert uden at tilsigte det – haft held til at gøre det fortalte personligt, næsten fortroligt.

10.

Forordet til kongen. Aceleyes arbejds eksemplar. Forhold til de samtidige. Resignation. Det eneste dokument, vi har fra Gabriel Aceleyes egen hånd, er – foruden visse partier af kladden – de tre sider, som indleder oversættelsen og hvori han fortæller om den opfordring, han modtog fra kongen gennem rigshofmesteren til at gå igang med arbejdet. Han var, siger han, fra begyndelsen klar over dets vanskelighed. Selv den vise Odipus skulle „finde Arbeide nock for sig“. Bogens alsidighed fordrede en oversætter, der var kyndig i alle kundskabsgrene, „verseret in omni scibili, och jeg maa bekiende min Vankundigheed i mesten Parten aff huad hand handler om, och er derforre omstunnder bleffuen till foraarssaget mig hoess lærde Mænd huer udi ssin Profession och Facultet att besørge och raadføre førend jeg till fulde kunde vide huad dansche att giffue paa eett och andett . . .“

Udtrykket peger på universitetsprofessorerne, f.eks. den hjælpsomme Ole Worm, som sikkert har udlagt de vanskelige steder på latin (noget der også kan bidrage til at forklare de mange latinske vendinger i den danske tekst).⁴⁴) Aceleye taler om (hvad oversættelsen modsiger på hver side), at han er „ickun maadeligen øffuet och dreffuen udi det engelsche Sprog“, idet han ikke har „hafft Leiligheed entenn att læsse eller tale meget Engelsk, saa at jeg i Begyndelsen fast despererede, och gruede for dette Arbeide, ja moxen fortrøed“. Man forstår uden videre, at arbejdet bragte ham til fortvivlelse. Men i det følgende mærkes, hvordan en stille heroisme fik ham til at rejse hovedet: „Thi fattede jeg Resolution och tog Moed till, grech det mig anbetroede Verck med Iffuer och Alluor an“. Måske var han på det tidspunkt mærket af sygdom, for til sidst i tilegnelsen beder han i underdanige ord majestæten om at række ham sin kongelige, hjælpende hånd, „emedenns jeg leffuer, och mit Naffn ehr“.

Han var nået til vejs ende, døde 1652 (datoen ukendt) og blev begravet i familiens gravsted i Ørsted kirke, der hørte under Krenkerup,

slægtens gård på Fyn. I kirken er et epitafium, som ikke meddeler noget fødselsår, så vi ved ikke, hvor gammel han blev. Hvis født 1610 blev han 42 år. De to foliobind og kladden dertil lod faderen overrække kongen gennem oversætterens broder. Familien har muligvis modtaget en tak; i rigsarkivet er ikke fundet noget kongebrev, der kunne tyde på yderligere anerkendelse. Værket blev opstillet i kongens bibliotek, og de lærde har måske haft adgang til det, måske ikke. Man lod det stå, som det var modtaget. Manden, der oversatte, var død, kongen, som havde bestilt det, havde endnu 18 leveår tilbage, men overkom ikke at sende det i trykken. Hvis det var sket, havde bogen fået læsere, og en Peder Syv havde ikke behøvet at studere den på engelsk og hollandsk.

I Lunds universitetsbibliotek ⁴⁵⁾ findes et eksemplar af *Vulgar Errors*, originaltrykket fra 1646, indbundet i lyst pergament. Det har været læst med omhu: rettelserne fra erratalisten på sidste blad er med blæk overført til stedet i den løbende tekst; der er nogle spredte NB'er, og på talrige steder i bladenes rand er tilføjet små kryds og buer. Princippet for anbringelsen af disse tegn er ikke til at gennemskue, for det er ikke sådan, at bue eller kryds går på bestemte emner eller ord, så man må nøjes med at tage dem som ydre tegn på en tankeproces, der nu er skjult.

Nogle få steder er randbemærkninger, således p. 327, hvor Browne drøfter om ild eller vand kan påvirke fårs farve. Her er tilføjet: „NB † Feroe“. Brownes ord p. 315 om „things unknowne seeme greater than they are“ belyses med en tilsvarende tanke fra Tacitus: *Omne re ignotum pro magnifico habetur*. Endelig viser det ovf. s. 36 gengivne sted, der beskrev forskelle indenfor de enkelte dyrearter, en iagttagelse fra Island. Disse antegnelser stemmer nøje med Ackeleyes rejser og læsning, og hvem dette eksemplar har tilhørt er ikke noget problem, da der på forsatsbladet er noteret: Denne bog er den som min søn Gabriel Ackeleye på kongens opfordring oversatte fra dette engelske til dansk sprog. Hans broder Evald Frederik Ackeleye overgav efter hans død den færdige bog ydmygst til den kgl. majestæt (*Præsens hic est liber, quem filius meus Gabriel Achillæus, Regia Majestate mandante, ex Anglica hac in Danicam transtulit lingvam. Frater Eovaldus Fridericus Achilley post ejus obitum, Riae Majestati compactum humillime librum obtulit*). På næste blad er yderligere tilføjet, at den er erhvervet 6. maj 1650, og bogen siger om sig selv: Gabriel Ackeleye Knudsen [*Canuti filius*] ejer mig: me possidet, emptum Hafniæ 6 Calend. May, Anno 1650. Herunder (som det også ses på gengivelsen) en græsk, en latinsk sentens, to rim på tysk og ikke mindre end fire engelske citater. De to antike er ret intetsigende, men de engelske har en bitter smag; den første er et lidt indolent skulder-

træk: I rather choose to seeme a foole with ease, / Then to bee wise indeed, and yett displease. Aversionen mod den ydre succes og det mondæne liv tager til: He is a king that never sawe king,⁴⁶⁾ og kulminerer i den fuldstændige afvisning af verdens bud i bladets sidste citat:

Wallt wie du willt,
Gott ist mein Schildt.

De fire engelske kunne læses som et sammenhængende sentensdigt, og det var vel også Aceleyes mening, da han skrev dem på siden med sin bedste skrift, for de danner sammenlagt en treleddet tankegang. Selvom det i øjeblikket ikke var muligt at finde kilden til første og sidste linier, kan man med sikkerhed sige, at de ikke hænger sammen, da kilden til de to midterlinier kan konstateres. Den er en af de store engelske renæssance-tragedier, John Websters Vittoria Accoramboni or The White Devil (ca. 1611), et drama om en af den italienske samtids femmes fatales. Da hun i slutscenen står overfor den død, hun har beredt så mange andre, fælder hun sine sidste, ofte citerede ord: My soule like to a ship in a black storm / is driven I know not wither. Men hendes næstsiste replik falder, mens hun endnu nærer håb om at redde sig og endnu har vendt blikket mod det dennesidige:

O happie he, that never saw the court,
Nor ever knewe great men, but by report.

Hvis disse citater havde været indført i en bog, der handlede om denne verdens dårlighed, f.eks. i et stoisk opbyggelsesskrift, ville de ikke have sagt noget om den, der havde indført dem. De havde i så tilfælde ligget i naturlig fortsættelse af bogens emne og ånd. Men de er skrevet på forsatsen til en bog, der tværtimod handler om den jordiske tilværelses storhed, dyrs og planters mangfoldighed, biologiens æggende gåder, naturens lovbestemte mirakler, skaberens utrolige opfindsomhed. Alt beskrevet af den livets elsker, som Thomas Browne var. Hans bog gav såvist ikke anledning til at tænke på hoffet, kongers gunst eller ikke gunst og andre magtmenneskers skalten og valten, så det var nødvendigt at søge ly mod dem under Guds skjold.

Når Aceleye ikke formåede at læse sig glad i Brownes glade bog, må

På modstående side: Fig. 9. Blad med de sentenser som Aceleye indførte i sit arbejds-eksemplar af Brownes bog. $\frac{1}{1}$ størrelse. De to tyske er tydet her ovenfor og side 66. Den latinske kan oversættes: Frygt Gud og undgå det store, onde ry. Den græske: Det er bedst at være og virke venlig. Ivan Boserup takkes for hjælp ved oversættelsen af disse og andre steder.

Gabriel Fickelwe Can. f. me possidet
emptum Hafnice 6 Calend. May, Anno, 1650.

Deum time, magnam malamq' famam
iusta fuge. B

I rather choose to seeme a foole wth ease,
Then to bee wise indeed, and yett displeas'd.

O happie he, that never saw the Court,
Nor ever knewe great men, but by Report.

He is a King, that never sawe King.

Король, тотъ въ холостой одежѣ.

In soft Broyd, wee write o^r names in tender
Empe, because they growe; not
in aged Oakes, because they are
cutt downe

Walt Wir du Willt
S300 ist, mein PjilH

der have været en årsag. Hvor var grunden til denne resignation? Mens Ackeleye sad med sin oversættelse, skete der i 1651 to bratte fald i den hjemlige verden. To af rigets mægtige, kongens to svogre, Hannibal Sehested og Corfitz Ulfeldt, blev i det år styrtet fra deres høje embeder, og det kan ikke have undladt at gøre et stærkt indtryk på de unge kancellister i Kancelliet på Slotsholmen. Det kan være de to, han tænkte på, når han indførte det tyske vers i sin bog: ⁴⁷⁾

Je höhre Bergk,
Je tieffre Tahl,
Je grösser Herr,
Je schwerer Fall.

Da vi ikke plejer at sørge så længe over andres fald, er dette ikke årsag nok, og vi må gå videre i vor søgen efter en anledning til de bitre sentenser. Hvis Ackeleye i de hvilestunder, han tog sig under arbejdet, har set tilbage på sin egen tilværelse og søgt efter ydre resultater, kunne han nok fristes til vemodige udbrud. Han var kommet af gode kår, havde haft det privilegium at gå på landets bedste og mest moderne skole, havde levet i dens eksklusive milieu og derefter været på rejse til et land, der gjorde det dybeste indtryk på ham, Europas nye stormagt. Han havde studeret Tacitus' statstanker og næret en dyb interesse for administration og kunsten at lede mennesker. Tilmed hørte han til den gruppe, de adelige, der så at sige havde eneret til statens ledende stillinger. Men hvad havde han nået?

Hvis han har set sig om i kredsen af adelsmænd og sammenlignet, måtte han konstatere at drømme om at blive statsmand ikke var blevet opfyldt. For blot at tage de samtidige fra Sorø: Henrik Bielke havde vundet militær anseelse, var kommandant over tropperne i Norge, lensmand på Island, Joachim Gersdorff havde afløst Ulfeldt som rigshofmester og bragt bud fra kongen om at oversætte Thomas Browne, Otte Krag havde været udsendt til Sverige og Spanien, været den gamle konges „rejsesekretær“ og var nu Ackeleyes foresatte i kancelliet, Peder Reedtz, der var i Oxford samtidig med Ackeleye og blevet kancellist samme år som han, havde været ude med ambassader og været resident i Paris. Ackeleye var ikke blevet sendt ud til noget af de lande, der trak. Når han blev sendt til Færøerne og Island, kan man ikke frigøre sig fra den tanke, at det var fordi ingen af de andre havde den fjerneste lyst til at sejle over Nordatlanten og ride rundt på islandske heste. Den unge mand, der havde talt om at blive „en fornem Stjerne i hans Fædreland“ (og flere gange brugt stjerner som billede på det højeste), måtte nøjes

med mindre. Han sad stadig i danske kancelli, og slår man op på hans navn i registrene til den trykte udgave af kancelliets brevbøger, møder man det kun i forbindelse med trivielle småsager om skifter, inddrivelse af penge og om at hverve nogle skotske soldater fra et skib i Øresund. Og nu var han bundet til et tungt oversætterarbejde, der bestod i at gennemtrænge labyrintiske tankegange og finde ord for gloser, der ikke fandtes på dansk. Et sidespor for en administrator, for en der havde haft forestillinger om at blive en konges stærke arm, som jarlen af Strafford havde været for den engelske. Een gang kom han dog ind under glansen. I 1649 deltog han i kroningen, hans hverv var at gå ved rigsadmiralens side og holde rigsæblet, når admiralen steg til hest og af hest. Noget, men ikke meget for den, der havde dannet sig bestemte tanker om, hvordan stater regeres og fyrster rådes.

Hvorfor han blev sejlet agterud, ved vi ikke idag. Hans tidlige død kunne tyde på, at han ikke var stærk af helbred. Vi kender ikke hans udseende, om han var robust eller zart. Blandt de talrige anonyme billeder på vore herregårde gemmer der sig måske et portræt af ham. Som andre blev malet med en handske gyngende i hånden, står han muligvis et sted og bærer i hånden en bog eller den blomst, som gav navn til hans slægt. Hvordan hans kolleger eller jævnaldrende så på ham, ved vi heller ikke, men vi kan gætte på, at de har set skævt til ham på grund af den yderliggående royalisme, han havde lagt for dagen i selve det Sorø, der var en sand adelsrede, og hvor det var mere på sin plads at tale om en republik af adelsmænd end om et kongedømme af Guds nåde. Kammerater og foresatte kan have spurgt sig, om de kunne stole på ham i det sammenhold, der måtte til for at stå imod det forenede pres fra konge og borgerskab. Først med næste generation kom der nye toner. Hvis man læser i Knud Fabricius' bog om kongeloven og udkastene dertil, møder man i den periodes udtryk og ideer meget, der er analogt med tankerne i Ackeleyes disputats: kongen som rigets „hovede“, „kilde og brønd“ for al anden magt, dynastiernes identitet med kirke og stat, interessen for slægternes arveforhold, forholdet mellem fyrste og minister eller feltherre. Når Frederik III i sit testamente – som konventionen bød – højtideligt tog afstand fra „alle machiavellische undt dergleichen consilia“;⁴⁸⁾ hvis denne moral blot ikke var til skade for land og folk, – så har det sit sidestykke i Ackeleyes fyrste, der gerne gik til helvede, hvis forbrydelserne blot havde gavnet hans folk.

Til den tid, med den nye enevælde i 1660, kunne Ackeleye måske have gjort sin lykke og fået løn for sin tro på, at monarken er en gave sendt fra Gud. Men de tankesprog, han optegnede i sin bog tyder på, at han

forinden var kommet til en ny erkendelse, havde set, hvad statskunst og hofgunst, Machiavellis og Tacitus' lærdomme var værd. Den verden, han arbejdede sig ind i hos Thomas Browne, har langsomt overvundet hans ungdoms entusiasme for den store mand på tronen eller ved dens fod. I stedet for at hige efter høje embeder fandt han ro i Brownes betragtninger over naturen, lærte at forstå lovene for klodernes gang og for, hvordan ormene higer i begge ender, hvordan de „sig bølgevis frem eller tilbage skyder, hvor den ene bølge driver den anden frem“.

NOTER

(1) *Vulgar Errors*, book VI, chapter 10. – (2) Egill Snorrason: *Danskeren Johan Rhode* i det 17' århundredes Padua, 1965, p.62-63. Om R.s stambog se Chr. Bruun: *Johan Rode*, 1893, især p.40 f., 89 f. – (3) Jeremiah S. Finch: *Sir Thomas Browne. A doctor's life of science and faith*, New York 1950. – (4) Citeret efter Edmund Gosse: *Sir Thomas Browne*, London 1924, p.162. – (5) *The works of Sir Thomas Browne*, ed. by Geoffrey Keynes, VI, London 1931, p. 87 m.fl., fx. p.71, 98, 188. – (6) Anders Bækstedts udgave, 1953, p.159-61 og noten p.288. – (7) Gosses nævnte bog p.147-50. – (8) Almonte C.Howell: *Sir Thomas Browne and seventeenth century scientific thought* (*Studies in Philology*, vol.22, Chapel Hill, North Carolina 1925, p.61-80). (9) Joan Bennett: *Sir Thomas Browne. A man of achievement in literature*, Cambridge 1962. – (10) *Religio Medici*, I, 15.

(11) I E.G.Tauber: *Sorøe Academies Forfatning 1623-1665*, 1827, p.xxxix, er Gabriel Ackeleyes navn indført under året 1629, men i *Soraner-Bladet*, 26. årg. nr.8, 1941, p.69 retter T.Glahn dette år til 1626, på grundlag af den „øjensynlig rigtigere Matrikel, der findes i Rigsarkivet (Mallingiana I)“. – (12) Se M.Mackeprangs afsnit om Christian IV's ridderlige Akademi og W.Norvins om undervisning og studieliv, i: *Sorø. Klosteret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne*, I, 1924. – (13) Om denne fægtebog se H.F.Rørdam i *Personalthistorisk Tidsskrift* 5. bd., 1884, p.230. – (14) Gengivet og citeret efter C.Molbechs oversættelse i *Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter* 1816 og 1817, p.443-62: *Bidrag til en Skildring af Sorøes Skikkelse i Stephanii Tid* 1632. – (15) *Soraner-Bladet*, 28. årg.nr.11, 1943, p.84 ff. – (16) De nævnte bøger befinder sig alle i Kgl.Bibl. Her er også et håndskrift, som Ackeleye ifølge et notat deri erhvervede i Island 1.juni 1649: *Islandsk Lou-Bog*, hvilken Magnus, Norges Konge, høyløfflige Ihukommelse, haffuer ladit forfatte och sammensætte . . . Anno 1578 (Gl. kgl.Saml. 1160, folio). John Wolstenholme blev 1636, 15 år gammel immatrikuleret i Oxford og boede på Exeter College, se Josef Foster: *Alumni Oxonienses*, Oxford 1891-92 p.1669. – (17) W.Strode: *The Floating Island* blev opført i Christ Church Hall 29.8.1636 for kongen, og 3.9. for det almindelige publikum. Se G.E.Bentley: *The Jacobean and Caroline Stage*, vol.V, Oxford 1968, p.1189-95. – (18) Irenæus Philaletes: *Letter to Sir J.B. examined*, 1711, p.34. Citeret efter E.Seaton: *Literary Relations of England and Scandinavia in the Seventeenth Century*, Oxford 1935, p.173. – (19) *Reminiscenserne hos Ackeleye* stammer fra følgende sider hos Howell:

Instructions for forreine travell, 1642: p. 1, 6, 8 (moving Academy), 9 (kulturen følger solens gang), 13, 19 (return untainted protestant), 21, 22, 30 (diary), 31-32 (bestige tårne), 37, 46, 54, 60, 90, 204-06 (Ptolemaios' udsendinge). – (20) Knud Fabricius: Kongeloven, 1920, p. 108-09; Henny Glarbo i Historisk Tidsskrift, 9. rk. 4. bd., 1925-26, p. 227-29; Svend Ellehøj: Christian 4's tidsalder 1596-1660 i Politikens Danmarks-historie, bd. 7, 1970, p. 153.

(21) Kancelliets Brevbøger 1640-1641 (1950), p. 607, fodnote. – (22) Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve, udg. ved C.F. Bricka og J.A. Fridericia, 6. bd., 1885-86, p. 337. – (23) Citeret efter: Sorø. Klosteret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne, I, 1923, p. 409. – (24) Jvf. Franz Blatt: Midt i et sekel, 1951, p. 104-48: Myten om germanerne, dens oprindelse og udvikling. – (25) Knud Fabricius: Kongeloven, 1920, p. 107-11, 113. – (26) E. Scaton: Literary Relations of England and Scandinavia in the Seventeenth Century, Oxford 1935, p. 104-108, med eksempler fra Villum Worm, Henrik Harder og Th. Bartholin, ligesom det følgende brevcitat fra Jacob Madsen er hentet herfra. Hertil kan føjes et brev fra Laurids Ulfeldt 11.3.1653, trykt i Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen, 21. årg., 1944, p. 168-69. – (27) Breve fra og til Ole Worm, oversat af H.D. Schepelern, III, 1644-1654, 1968, p. 264. – (28) Beretningen om Islandsrejsen bygger på: Iszlandske, Oc Ferøesche Hylding, Befattet udi: En kort Historiske Narration Hvorledis Kongl. Mayt. Konning Fredrich den Tredie, ved sine djd Afferdige Commissarier, lod tage Huldskab oc Troskabs Eed af Indbyggerne, paa forbemelte Insuler, Herligen oc Magnifique tilgangen . . . 1650, 20 upag. s., muligvis forfattet af Gabriel Ackeleye, da hans tale med dens politiske overvejelser refereres udførligt. – (29) Breve fra og til Ole Worm, III, p. 362 og 378. – (30) sst. p. 400-403.

(31) Religio Medici, I, 5. – (32) Citeret efter Carl S. Petersen: Den danske Litteratur fra Folkevandringstiden indtil Holberg, 1929, p. 470. – (33) Th. Bartholini De libris legendis dissertationes VII, Hafniæ 1676, p. 37. – (34) Olai Borrichii Dissertationes, seu Orationes academicæ selectioris argumenti, I, Hafniæ 1715, bl. C 5 verso i Præfatio. De to andre hentydninger til Browne findes i dette værks bind II p. 24 og 36. Efter Scaton (se note 26) p. 168. – (35) Syvs håndskrift findes nu på Kgl. Bibl. med signaturen: Don. var. nr. 26, 4°. – (36) Edm. Gosse (se note 4) p. 38, der også nævner Isaac Gruter, p. 101. – (37) Ortografien i Ackeleyes oversættelse er fulgt i citaterne. Da det ikke altid er muligt at skelne mellem store og små forbogstaver, er der på dette punkt normaliseret. – (38) Frank Livingstone Huntley: Sir Thomas Browne, a Biographical and Critical Study, Ann Arbor 1962, har p. 169 eksempler på Browne's nydannelser: antediluvian, hallucination, insecurity, incontrovertible, precarious, literary, retrogression, electricity, medical – hvilke dog bør kontrolleres i Oxford English Dictionary, da Browne til tider bruger disse ord i en speciel betydning. – (39) P. Syvs nævnte håndskrift De vulgi erroribus p. 40 verso, der også har grævlingen på denne side. – (40) Citeret efter Carl S. Petersen (se note 32) p. 868-69.

(41) Citeret efter Th. Savory: The Art of Translation, London 1957, p. 141. (42) Lytton Strachey: Books and Characters, French and English, London 1922, p. 44. – (43) Carl Roos: Det ukuelige Håb. Essays, 1963, p. 23-29: En bibelsk Fugl. Her også eksempler på, hvordan danske digtere har gengivet rørdrummens stemme.

Jvf. Brownes beskrivelse i nærværende undersøgelse ovf. s. 47. – (44) Den megen latin kan også være fremmet ved, at Aceleye har savnet en engelsk-dansk ordbog og i stedet var henvist til engelsk-latinske. Nogle af disse i Kgl. Bibliotek er gennemset, men uden at finde hans navn på dem. Før hans død udkom bl. a. F. Gouldman: *A copious dictionary in three parts. I. The English before the Latin . . .* Cambridge [1644], og John Riders *Dictionarie corrected and augmented . . . In the end of the dictionarie you shall finde certaine generall heads of birds, colours, dogs, fishes, hawkes, hearbs . . .* London 1648-49. Der er således mulighed for at undersøge om eventuelle ejendommeligheder i Aceleyes latinske ordvalg kunne gå tilbage til en bestemt ordbog.

(45) Eksemplaret må være indgået i Lunds universitetsbibliotek 1704 med de andre bøger, som havde tilhørt J. Meck, hvis navn står på dets titelblad. Der var således chance for, at flere af Aceleyes bøger var havnet i Lund. En del stikprøver indenfor Aceleyes interesseområder på grundlag af listerne over Mecks bøger og manuskripter gav dog intet resultat. U. B., Lund, takkes for stor hjælpsomhed med at finde disse ting frem. I Lund findes dog et værk, som har tilhørt Gabriel Aceleyes far og broder: *Johannis Aventini Des hochgelerten weitberümbten Beyerischen Geschichtsscreiber Chronica . . .* Frankf. a. M. 1566. Det bærer på titelbladet fig. tre ejermærker a) 1622 Canutus Gabriel possessor, b) Ewaldus Fredericus Achillæus possessor 1652, c) J. Meck 1683. På bladet foran titlen er yderligere noteret: Enevold Frederich Aceleye hører denne Bog til med Rette, och bleffuen mig giffuen aff min kierre Fader, Knud Gabriel den 24 Octobris Anno 1652 paa Huillerød [ɔ: Hjularød] Enevold Frederich Aceleye egen Haand. – Det var ham som overrakte Frederik III Gabriels oversættelse. I 1658 mistede han ved krigen Hjularød. – (46) Det er endnu ikke lykkedes at finde kilden til de to citater. – (47) Lipperheide: *Spruchwörterbuch*, 1907, citerer p. 361 under „Grösser“ verset i en lidt anden form: Je höher der Berg, je tiefer das Tal; Je grösser der Mann, je härter der Fall. – (48) Knud Fabricius (se note 20) p. 142 og 370.